

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Československá zahraniční politika vůči
Sovětskému svazu v letech 1938–1948**

Jiří Zmrzlý

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy – teritoriální studia

Československá zahraniční politika vůči
Sovětskému svazu v letech 1938–1948

Jiří Zmrzlý

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň, 2018

Prohlášení o autorství práce

Čestně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Československá zahraniční politika vůči Sovětskému svazu v letech 1938–1948* vypracoval samostatně a výhradně s využitím zdrojů v práci uvedených.

V Plzni dne 24. dubna 2018

.....

Jiří Zmrzlý

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval Národnímu archivu v Praze za poskytnutí kopií archiválií, Ministerstvu zahraničních věcí za poskytnuté kopie odtajněných dokumentů a vedoucímu bakalářské práce PhDr. Vladimíru Naxerovi, PhD., za jeho pomoc, odborné rady a odborný dohled nad bakalářskou prací. Také bych chtěl poděkovat své rodině za podporu během celého mého studia.

Obsah

1 Úvod	6
2 Vznik Československé republiky a význam Ruska v jeho zahraniční politice	9
2.1 Československé legie v Rusku, jako nástroj československé zahraniční politiky vůči Rusku.	9
2.2 Hospodářská krize v Československu a ekonomická spolupráce se Sovětským svazem	10
2.3 Složitosti v československé zahraniční politice vedené vůči Sovětskému svazu.....	12
2.4 Ztráta bezpečnosti ve střední Evropě a československá politická orientace směrem na Východ	13
3 Od mnichovské krize po druhou světovou válku. Role Sovětského svazu v zahraniční politice Československa	16
3.1 Mnichovská krize, druhá republika a role Sovětského svazu v zahraniční politice Československa	16
3.2 Odmítnutí Mnichovské dohody jako zahraniční politika Československa a role Sovětského svazu	19
3.3 Československo-polská konfederace, jako příčina sporu v zahraniční politice Československa vůči Sovětskému svazu	21
3.4 Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se Sovětským svazem	23
3.5 Narušení vzájemných vztahů v československé zahraniční politice vůči Sovětskému svazu a situace na Podkarpatské Rusi.....	25
3.6 Košický vládní program a návrat československého exilu do vlasti.....	28
4 Československá zahraniční politika vůči Sovětskému svazu od osvobození po únorový převrat	31
4.1 Od osvobození po odchod Rudé armády z území Československa	31

4.2	Cesta k volbám roku 1946 a zahraniční politika Československa vůči Sovětskému svazu v tomto období.....	34
4.3	Rozkol mezi Východem a Západem a postoj Československa.....	35
4.4	Marshallův plán, Československo a role Sovětského svazu v rozhodovacím procesu	38
4.5	Od odmítnutí Marshallova plánu k únorovému puči a role Sovětského svazu.....	40
5	Závěr	43
6	Zdroje	47
7	Resumé.....	54

1 Úvod

Vztahy mezi Československem a Sovětským svazem v letech 1938 až 1948, tedy v období před počátkem druhé světové války až do nástupu komunistického režimu, se ukázaly být zásadní pro vývoj československé zahraniční politiky. Už v roce 1938 byla československá zahraniční politika postavena před rozhodnutí, které ovlivnilo vývoj naší země a společnosti na desítky let dopředu. Prezident Edvard Beneš odmítal absolutní závislost pouze na západních spojencích. Před rokem 1938 věřil, že Československo potřebuje spojence, se kterým hraničí a který může reálně pomoci. Proto podporoval spolupráci v tak zvané Malé dohodě. Po roce 1938 byl silně poznamenán reakcí západních spojenců v Mnichově, a proto spoléhal také na Sovětský svaz, jakožto garanta bezpečnosti a ekonomické spolupráce. Československo požádalo Sovětský svaz o pomoc již v roce 1938 a ze smluv byl Sovětský svaz vázán pomocí v případě, že jí poskytne také Francie. Hranice Sovětského svazu a Československa byly od sebe příliš daleko a ani Polsko, ani Rumunské království by nesouhlasily s přechodem Rudé armády přes svoje území. Navíc samotné Polsko podporovalo nároky nacistického Německa na pohraniční oblasti Československa. Samo si dělalo nároky na československou oblast Těšínska.

Po roce 1938 se československá exilová zahraniční politika nechtěla spoléhat na západní mocnosti a orientovala se více na Východ. Tyto vazby se začaly prohlubovat, když nacistické Německo napadlo v roce 1941 Sovětský svaz, který se tím přidal na stranu protiněmeckých států. Českoslovenští občané, kteří byli internováni v Sovětském svazu, začali, s podporou moskevského vedení, ihned vytvářet československou vojenskou brigádu. I když se válka nechýlila ke svému konci, prezident Edvard Beneš často projednával vývoj Československa po válce se sovětským vůdcem Josefem Vissarionovičem Stalinem. Právě tato rozhodnutí charakterizovala vývoj československé zahraniční politiky po válce.

Tato bakalářská práce se zabývá československou zahraniční politikou vůči Sovětskému svazu ve vymezeném časovém období, a to od roku 1938, přesněji od 21. května, kdy byla vyhlášena částečná mobilizace v Československu kvůli domnělé koncentraci německé armády u hranic Československa, až po komunistický puč, který proběhl 25. února 1948.

Cílem práce je charakteristika československé zahraniční politiky vůči Sovětskému svazu v období let 1938 až 1948. K tomu mi má pomoci několik výzkumných otázek.

Jakým způsobem figuroval Sovětský svaz v období tak zvané mnichovské krize a v zahraniční politice druhé Československé republiky?

Jak se vyvíjel vztah exilových orgánů k Sovětskému svazu v průběhu druhé světové války?

Jakým způsobem se proměnila zahraniční politika Československa vůči Sovětskému svazu po druhé světové válce?

Struktura kapitol se bude odvíjet od výše položených otázek. Avšak pro lepší pochopení a orientaci v této problematice stručně uvedu vztahy obou zemí od samotného vzniku obou států a vyberu pouze zásadní okamžiky československé zahraniční politiky vůči bolševickému Rusku, později Sovětskému svazu, a to od konce první světové války. Vztah vůči Sovětskému svazu bude zasazen do kontextu československé zahraniční politiky celkově, což platí i o dalších částech práce.

Posléze se budu věnovat hlavní části práce, tedy popisu zahraniční politiky Československa vůči Sovětskému svazu v již výše definovaném období. Součástí československé zahraniční politiky jsou, kromě politických otázek, také otázky ekonomické, například náhrada za Marshallův plán, otázky kulturní či vojenské. Vztahy obou zemí nebudou řešit jen bilaterálně. Pokud to bude nezbytné, uvedu i další aktéry, bez nichž nebude možné pochopit danou situaci ve vztazích mezi Československem a Sovětským svazem.

Dané téma je zpracováno chronologicky a zaměřeno především na nejdůležitější události a problémy, které souvisí se zkoumanými otázkami, například československá žádost o vojenskou pomoc Sovětského svazu v době mnichovské krize, jednání o vzniku Československo-polské federace a reakce Sovětského svazu na tuto skutečnost, postoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu či otázku (ne)přijetí Marshallova plánu a zásah Sovětského svazu do tohoto rozhodnutí.

Pro vypracování bakalářské práce bylo použito několik primárních zdrojů, které jsou spojené s československou politikou a diplomacií, ať už výhradně vůči Sovětskému

svazu nebo k jiným aktérům, či přímo vytvářejí zahraniční vztahy Československa a Sovětského svazu. Je to například sborník vybraných dokumentů z mezivládních jednání Československa a Sovětského svazu. Dalším primárním zdrojem jsou například materiály z Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, a to převážně politické zprávy či odtajněná diplomatická pošta zasílaná z československého velvyslanectví v Moskvě na Ministerstvo zahraničí Československa. Dále budu vycházet z tištěných periodik v rozmezí let 1938 až 1948. Dalším využitým zdrojem byl Návrh organizační struktury a složení vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Tuto kopii mi poskytl Národní archiv v Praze.

Využité sekundární zdroje se týkají československé zahraniční politiky obecně nebo přímo jejího zaměření na Sovětský svaz. Mezi texty, které mi byly při zpracování práce nápomocny, patří zejména díla J. Dejmečka (2002), J. Šedivého (2015) nebo B. Litéry (2015).

Pestrost zdrojů hodnotím pozitivně. Kromě českých využiji i zdroje zahraniční, publikované v anglickém, ruském, polském a slovenském jazyce. Jsem si vědom toho, že některé z těchto zdrojů (například zdroje sovětské a ruské) mohou být ideologicky tendenční a je třeba k nim přistupovat s dostatečným analytickým odstupem.

2 Vznik Československé republiky a význam Ruska v jeho zahraniční politice

2.1 Československé legie v Rusku, jako nástroj československé zahraniční politiky vůči Rusku.

Československá republika vznikla v roce 1918. Samotná cesta ke vzniku této země byla náročná a již před vznikem a před první světovou válkou nebylo jasné, jak bude vývoj země pokračovat.

Vztahy s Ruskem se promítaly do československé zahraniční politiky již od jejího počátku, zejména v souvislosti s ruskou občanskou válkou. V zahraniční politice Československa to vyvolalo rozpory. Tomáš Garrigue Masaryk prohlašoval, že v zájmu Československa není občanská válka v Rusku. Ne proto, že by podporoval bolševické Rusko, ale proto, že se na jeho území doposud nacházela velmi početná jednotka legionářů. Mluvíme tady o více jak 60 000 lidech, z nichž velení dokázalo poskládat až 3 divize (Pichlík, Vávra, Křížek 1967, 184–186).

Legionáři v Rusku byli většinou rekrutováni ze starousedlíků nebo přeběhlíků z rakousko-uherské armády. Po revoluci v roce 1917 byl naplánován přesun legií na evropská bojiště. Celé jednotky se měly stahovat do Vladivostoku (Richter, Cílek, Bílek 2005, 150). Československé jednotky teď měly dilema v tom, kdo je a kdo není spojenec. V Rusku, obzvláště pak na Sibiři, totiž působily jednotky generála Kolčaka, které bojovaly proti bolševikům a bývají často označovány za „bělogvardějce“. Dilema bylo rozbito, když pod „nátlakem“ francouzských a bělogvardějských generálů byly legie donuceny bojovat po boku protibolševické koalice (Polák 1957, 10–16). Avšak, aby si bělogvardějské jednotky zajistily loajalitu legií, dopomohly k vnitřnímu převratu ambiciózním generálům v sestavě Gajda, Vojcechovsky, Čeček (Šedivý 2015, 22).

Legie v Rusku dosahovaly velkých úspěchů. Byly bolševickou vládou vnímány jako rovnocenný soupeř. Jednotky byly natolik silné, že dokázaly obsadit a zajistit strategicky významnou Transsibiřskou magistrálu. Staly se tak doslova „pány Sibiře“. I přes Masarykovu nelibost vůči zapojení jednotek do akcí v Rusku, se díky těmto

jednotkám zvedla prestiž Československa a to dokonce tak, že mu byla přislíbena přítomnost při mírových jednáních v roce 1919 (Šedivý 2015, 22–23).

Rok 1919 byl pro legie kritický. Pomineme-li fakt, že došlo k dalšímu vnitřnímu vojenskému převratu, tak legie už přemýšlely, jak se z tohoto mrtvého bodu dostat. Legionáři už necítili takovou podporu z domoviny a vlastně ani nevěděli, proč bojují, když jejich válka už skončila. Naskytlo se několik možností, jak tento problém řešit. První možnost byla domluvit se s bolševickou vládou na právo průchodu přes bolševické Rusko do Polska a pak domů. Další možností byla změna strany a probít se přes početně slabé bělogvardějské jednotky do Vladivostoku. Vzhledem k stanovisku západních vlád a Československa byla však tato možnost nepřijatelná. Poslední možností, která byla nakonec uskutečněna roku 1920, bylo podepsání příměří s bolševiky, vyhlášení neutrality a urychlený transfer do Vladivostoku, kde měly jednotky postupně opouštět Rusko (Šedivý 2015, 24–25).

Československé legionáře, působící v Rusku, můžeme označit za nástroj zahraniční politiky vůči Rusku. První jednání s bolševickou vládou bylo právě kvůli legiím. Jak uvádí Jaroslav Šedivý: „Je samozřejmé, že činnost legií měla prvořadý vliv na vztahy Československé a sovětské republiky a ovlivňovala jejich poměr až do počátku roku 1920“ (Šedivý 2015, 25).

Bolševická vláda měla veliký zájem na dohodě s československým ministerstvem zahraničí, v jehož čele stál mladý politik Edvard Beneš. Ministr zahraničí bolševické vlády Čičerin několikrát kontaktoval československou vládu s nabídkou repatriace legií v Rusku a válečných zajatců. I přes odmítání dohody se nakonec obě strany domluvily a v únoru 1920 byl povolen přesun legií do Vladivostoku (Šedivý 2015, 25).

2.2 Hospodářská krize v Československu a ekonomická spolupráce se Sovětským svazem

Na začátku 20. let se zejména v nově vzniklých státech objevovala ekonomická krize a státy nevěděly jak jí řešit. V Československu neexistovala sféra průmyslu, kde by nedošlo k poklesu mezd. Průměrně docházelo k poklesu mezd o 20 až 30 %. Nejen u

nás, ale i na Západě lidé volali po otevření trhu se Sovětským svazem (Šplíchal 1964, 64). Obchodní a průmyslové kruhy potřebovaly odbytiště a proto tlačily na vládu, zda by nebylo možné navázání ekonomické spolupráce se Sovětským svazem a otevření jeho trhu.

V roce 1921 odjela do Evropy tak zvaná průmyslová mise pod vedením profesora Lomonosova, aby zadávala zakázky v oblasti železniční dopravy a to převážně v Německu a Švédsku (Heywood 2004, 167–173). Na tuto příležitost čekal také náš průmysl. Bylo zakoupeno velké množství materiálu, například plechové krytiny. Západní zkušenosti v oblasti obchodu se Sovětským svazem byly tak skvělé, že i Československo se pokoušelo vyjednat obchodní smlouvy. Sovětský svaz se pokoušel prostřednictvím těchto obchodních smluv vyjednat si ze strany Československa uznání sovětské vlády a sovětských úřadů a požadoval, aby byly uznány jako jediná zákonná vláda v celém Rusku (Litera 2015, 54–55).

Představitelé československé obchodní mise v Moskvě při jednání nechtěli dokonce uznat jedno slovo ve smlouvě, a to „sovětské“ (Šedivý 2015, 34). K tomu se přidala ještě zpráva o hladomoru a svozu surovin z Ukrajiny, který současný stav hladomoru ještě zhoršil a vedl k tak zvanému velkému hladomoru v 30. letech (Syrůček 2015, 58–62). I tím se zhoršilo navazování vzájemných vztahů. Avšak prezident Beneš chtěl využít této krize.

Jaroslav Šedivý píše: „Benešovým cílem v posledních měsících roku 1921 bylo využít hladové katastrofy v sovětském Rusku k soustředěnému náporu západních mocností na získání hospodářských pozic v sovětské zemi, aby pak bylo možné diktovat si podmínky i politicky a nutit sovětskou vládu k ústupkům“ (Šedivý 2015, 42).

V roce 1922 byla organizována pomoc Odborových svazů pro Rusko. K nim se přidaly průmyslové závody, zejména hospodářského zaměření, které očekávaly, že jejich technika „okouzlí“ ruský lid a budou žádat uzavření obchodních smluv. Nicméně československá vláda odmítla poskytnout finanční záruky na tento krok. Avšak uvažovalo se, že by se tak dalo hospodářsky proniknout do Ruska a tím se pokusit ovlivnit tamní politický vývoj (Šedivý 2015, 36). Československá delegace ovšem tuto smlouvu se Sovětským svazem podepsala. Tím Československo uznalo sovětské Rusko *de facto*, ale ne *de iure* (Litera 2015, 55).

2.3 Složitosti v československé zahraniční politice vedené vůči Sovětskému svazu

Na začátku 20. let se Československo orientovalo převážně na západní spojence. Hlavně tedy na Francii, která byla garantem bezpečnosti a statutu quo (Klimek, Kubů 1995, 34). Problematika vzájemného navázání vztahů byla taková, že formující se Sovětský svaz odmítal versailleské uspořádání poválečné Evropy. Dalším problémem je hluboké provázání československých vztahů s Francií. Francie odmítala bolševiky hned od samého začátku. Československo proto volilo stejnou rétoriku, protože nechtělo ztratit jediného garanta samotné existence Československa. A v neposlední řadě je tady také averze spojenců z Malé dohody. Převážně tedy Rumunska, které mělo společnou hranici a bránilo se proti územním nárokům Moskvy na Besarábii (Dobrovolsky 2004).

Avšak společnou řeč našly v roce 1920, když vojska Rudé armády vkročila do Polska. Francie požadovala, aby se Československo podílelo na obraně Polska. Postoj Masaryka i Beneše byl k této otázce neutrální. Tím neúmyslně napomohli snahám Rudé armády o dobytí Polska (Klimek, Kubů 1995, 38–39). Zároveň tak konali z důvodu podepsání smlouvy o repatriaci legionářů a svůj závazek, že nebudou bojovat s vojáky Rudé armády, brali zcela vážně. Jak na území Ruska, tak i mimo něj. Sovětský svaz se tak přesvědčil, že Československo nemá žádný protisovětský záměr.

V roce 1922 se konala mezinárodní konference v Janově, na které započalo vymanění Sovětského svazu z mezinárodní ekonomické a obchodní izolace. Tohoto bojkotu se účastnilo také Československo a opět pod „doporučením“ Francie (Dejmek 2002, 91–92). Nastalo období, kdy se československá zahraniční politika snažila o normalizaci vztahů se Sovětským svazem. Tato snaha byla vyjádřena snahou o formální uznání sovětského režimu v letech 1924 až 1925, k čemuž však, kvůli sporům s Francií, nedošlo. Dalším důvodem byla aktuální vnitropolitická situace. Došlo ke značnému posílení části československé pravice, která byla protisovětsky naladěná, v období vlády tak zvané občanské koalice v letech 1926 až 1929 (Dejmek 2002, 93–94; Bartoš, Trapl 1994, 61).

Na Janovskou konferenci odjela československá delegace v čele s Edvardem Benešem. Měla jasně dané cíle a stanoviska při jednání se sovětskou vládou. Ty však byly narušeny a musely být přepracovány z důvodu podepsání Rapallské smlouvy mezi

Německem a Sovětským svazem. Důležitou roli hrál článek 4, tedy závazek nejvyšších obchodních výhod mezi Německem a sovětským Ruskem (Treaty of Rapallo, 1922, čl. 4). Československá zahraniční mise se nadále držela stanoviska neuznání sovětské moci de iure. V dokumentech měla jasně uvádět, že jedná pouze se současnými vládními orgány na území Ruska. Čím déle Československo čekalo, tím horší mělo podmínky na uzavření dohod. Proto se Edvard Beneš rozhodl po skončení Janovské konference sepsat se sovětskou stranou značně obsáhlý dokument, tedy prozatímní obchodní smlouvu se sovětským Ruskem, která byla v Praze podepsána dne 5. 6. 1922. Byl to jediný oficiální dokument, který upravoval vztahy mezi oběma státy až do roku 1934 (Šedivý 2015, 45–50).

2.4 Ztráta bezpečnosti ve střední Evropě a československá politická orientace směrem na Východ

V roce 1933 jmenoval prezident Hindenburg do funkce kancléře Německa Adolfa Hitlera. Ten okamžitě odvolal německou deklaraci o odzbrojování a vystoupil ze Společnosti národů. Středoevropské země se začaly silně fašizovat a odvracely se od demokratických principů. Československo bylo těmito režimy doslova obklopeno.

Edvard Beneš napsal francouzskému předsedovi vlády: „Stav demokracie ve střední Evropě je žalostný... Je to velmi málo uspokojivá situace“ (Šedivý 2015, 57).

Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf* mluví o politice směrem na Východ. Označuje Východ za životní prostor, určený pro německý lid a o tamních lidech mluví jako o levné pracovní síle. Obzvláště pak o Sovětském svazu mluví jako o obrovské východní říši, která je zralá na svůj pád (Hitler 2016, 349–364). V roce 1934 je Sovětský svaz přijat do Společnosti národů a z úst francouzského ministra zahraničí Jeana Louise Barthoua zaznělo, že Sovětský svaz by se mohl stát garantem bezpečnosti na Východě. Měl vzniknout tak zvaný Východní pakt.

Beneš s nadšením přivítal tuto informaci. Jelikož Německo stále porušovalo versailleský systém a ohrožovalo mír v Evropě, hledal Edvard Beneš možnosti, jak uznat Sovětský svaz de iure a tím si ho naklonil na svoji stranu.

Sovětský svaz, spolu s Německem, Československem, Polskem, Estonskem, Lotyšskem a Litvou měly uzavřít smlouvu o garanci vzájemných hranic. Tato smlouva měla být díky spojení Francie a Sovětského svazu vázána na tak zvaný Rýnský garanční pakt. Ten už obsahoval garance hranic Německa s Belgií a Francií a později také s Československem a Polskem (Veselý 2000, 111–115).

Celý tento projekt selhal z důvodu neakceptace Německa a Polska. Navíc pobaltské státy se více bály Sovětského svazu a Polska, než Německa. Tímto spolupráce na kolektivní bezpečnosti selhala.

V roce 1934 se francouzským ministrem zahraničí stává Pierre Laval. Na něho se obrací sovětský lidový komisař zahraničí Max Litvinov a navrhuje uzavřít francouzsko-československo-sovětský bezpečnostní pakt.

Beneš s tím souhlasil, ale nechtěl se dostat do opozice s malodohodovými státy. Proto v květnu a červnu 1934 doslova tlačí na členy Malé dohody, aby normalizovali vztahy se Sovětským svazem a uznali ho de iure. Rumunsko navázalo se Sovětským svazem diplomatické styky, i když se Sovětský svaz nezřekl nároku na Besarábii. Jugoslávie nadále odmítala uznat Sovětský svaz de iure, avšak sdělila, že nebude bránit svým spojencům v jednání (Dobrovolský 2004).

I když byl v prosinci roku 1934 podepsán protokol o společném postupu, projevoval Pierre Laval nedostatek odhodlání k podpisu bezpečnostního paktu a pokoušel se ještě hledat jiné řešení, například spojení s Itálií (Klimek, Hofman 2002, 295). Nakonec však prohloubil spolupráci a pokračoval v jednání se Sovětským svazem díky nátlaku Československa a Rumunska.

V roce 1935 byla uzavřena francouzsko-sovětská smlouva. Ta obsahovala dodatek o automatickém poskytnutí pomoci. Hned poté, 16. 5. 1935, byla podepsána sovětsko-československá smlouva. Ta garantovala Československu pomoc pouze a jenom v tom případě, že se na pomoci bude podílet Francie (Šedivý 2015, 65–67). Ještě před tím v březnu však byla podepsána nová obchodní smlouva mezi Československem a Sovětským svazem a bylo zavedeno stálé letecké spojení mezi Prahou a Moskvou (Kráľ 1970, 64)

Jestliže jsem výše prezentoval, že vztahy mezi Československem a Sovětským svazem byly chladné, tak druhá polovina 30. let se měla stát přelomem ve vzájemných vztazích. Orientaci československé zahraniční politiky na Sovětský svaz nastínil politický vývoj v Evropě, kdy Francie, jakožto vítězná mocnost, začala ztrácet svoji pozici a nahrazovalo jí Německo, se svojí agresivní politikou. Československo tyto změny vnímalo jako ohrožení bezpečnosti a právě to vedlo k posilování spojení s Východem.

3 Od mnichovské krize po druhou světovou válku. Role Sovětského svazu v zahraniční politice Československa

3.1 Mnichovská krize, druhá republika a role Sovětského svazu v zahraniční politice Československa

20. února 1938 prohlásil Adolf Hitler ve svém projevu, že v okolních státech se nachází více jak 10 milionů „utiskovaných“ Němců, kterým bylo zabráněno žít ve znovusjednoceném Německu. 12 března 1938 bylo Rakousko připojeno k říši. Max Litvinov sdělil americkému velvyslanci v Moskvě Josephu E. Daviesovi, že Adolfa Hitlera povzbudila k anšlusu Rakouska smířlivá politika Chamberlainovy vlády. Podle něho je nyní na řadě Československo. Důrazně americkému velvyslanci sdělil, že pokud Německo zaútočí na Československo, tak mu Francie půjde na pomoc a Francii zase pomůže Velká Británie a Sovětský svaz také hodlá dodržet svoji smlouvu s Československem (Litera 2015, 97).

21. května 1938 byla v Československu vyhlášena částečná mobilizace. V létě 1938 přijela do Československa mise britské vlády, v jejímž čele stál lord Runciman. Ze závěru mise vyplynulo, že soužití Čechů a Němců v jednom státě není možné. Proto se Adolf Hitler 12. září 1938 domáhal uznání práva Němců v Československu na sebeurčení a britský premiér Neville Chamberlain s tímto návrhem souhlasil. Ve své nótě z 19. září adresované československé vládě požadoval, aby Československo odstoupilo Německu ty oblasti, kde německá menšina představovala více jak 50 % z celkového počtu obyvatel (Šnejdárek 1968, 88–89).

21. září 1938 Československo podstoupilo tyto oblasti. Ještě 19. září se prezident Edvard Beneš obrátil na sovětského velvyslance v Praze s žádostí, aby se Sovětský svaz vyjádřil k otázkám poskytnutí pomoci v případě napadení Československa Německem. Prezident Beneš chtěl z úst velvyslance slyšet odpovědi na otázky, zda by byl Sovětský svaz ochoten poskytnout Československu pomoc v případě, že Francie dodrží smlouvu o pomoci Československu a zda by Československu poskytla podporu při obrácení se na Společnost národů a odvolávala se na články 16 a 17 Charty, tedy nastolení sankcí proti agresorovi (Litera 2015, 98–99; Ministerstvo inostraných děl SSSR 1977, 498–499).

Politbyro 20. září 1938 instruovalo sovětského velvyslance v Praze, aby Edvardu Benešovi sdělil kladné odpovědi na obě jeho otázky. O postoji politbyra byla informována také francouzská diplomacie. Avšak vzhledem k tomu, že československá vláda přijala francouzsko-britské ultimátum, konstatoval Max Litvinov, že Sovětský svaz se už necítí být vázán smlouvou o poskytnutí pomoci, nicméně je tato smlouva stále platná (Ministerstvo inostraných děl SSSR 1977, 519–520).

Moskva považovala celou tuto mnichovskou krizi za celoevropskou záležitost a tvrdila, že vývoj Evropy se bude odvíjet od vyřešení této krize. Buď se dá Evropa cestou míru, nebo cestou válečnou. 11. srpna napsal Max Litvinov velvyslanci Sovětského svazu v Praze, že Sovětský svaz má zájem na zachování Československa a zastavení německého postupu směrem na východ. Upozornil však, že bez západních spojenců nemůže přijmout účinné kroky. V dopise kritizuje určité rozhodnutí Západu, jako je například ignorace Francie a Velké Británie zapojit do jednání o Československu také Sovětský svaz. Tvrdí, že toto rozhodnutí znevažuje francouzsko-sovětské spojení. Dokonce zdůraznil, že ani samotné Československo nikdy nezdůraznilo svým západním spojencům potřebu zapojit sovětské delegáty na svou obranu (Ivanov 2002, 202–203).

22. října 1938 odjíždí Edvard Beneš do Londýna. Ještě před svým odjezdem jmenuje novou vládu v čele s generálem Janem Syrovým. Nastalo podivné pseudoobdobí, trvající 6 měsíců. Sousední státy kolem Československa si začaly nárokovat území, na nichž žily menšiny těchto států. 14. března 1939 Slovensko, pod patronací Adolfa Hitlera, vyhlásilo nezávislost a vznikl Slovenský stát. Den na to německý Wehrmacht začal obsazovat zbytky Československa.

Po vzniku Slovenského státu a obsazení zbytku Československa tato země zaniká. Sovětský svaz odpověděl, že když prezident Emil Hácha podepisoval berlínský akt, neměl k tomu žádnou plnou moc od lidu a jednal v rozporu s ústavou i vůlí národa. Aby byl podpis legitimní, musela by být smlouva schválena parlamentem (Šedivý 2015, 113).

Sovětský svaz tímto ztratil jediný s ním sympatizující režim a přišel o možnost politicky a hospodářsky vstoupit do Evropy. Na scéně se ale objevil jiný aktér. 23. srpna 1939 podepsali v Moskvě německý ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop a lidový

komisař zahraničí Vjačeslav Michajlovič Molotov pakt o neútočení, tak zvaný pakt Ribbentrop-Molotov. Pro nás je nejdůležitější článek 2 z tajného dodatku. Ten se týká Polska. Za hranicí sfér vlivu si Německo a Sovětský svaz stanovily demarkační linii, a když 1. září 1939 Německo vtrhlo ze západu do Polska, tak 17. září 1939 vtrhl Sovětský svaz do Polska z východu (Smlouva o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem 1939). Agrese byla ze sovětské strany odůvodněna jako ochrana pracujícího lidu před západními imperialisty.

Po podpisu paktu Ribbentrop-Molotov na žádost Německa uzavřel Sovětský svaz československé velvyslanectví a předal ho německému vyslanci v Moskvě. Navázal diplomatické styky se Slovenským státem, který dříve neuznával (Šedivý 2015, 113). V listopadu 1939 Moskva napadla Finsko, dále pak v roce 1940 připojila Litvu, Lotyšsko a Estonsko jako svazové republiky. Na západě vrcholila válka. Francie padla a jediný, kdo kladl odpor Němcům, byla Velké Británie. Začala i nová etapa ve vztazích Československa a Sovětského svazu.

Hned od počátku, kdy Velká Británie a Francie vyhlásily válku nacistickému Německu, se Edvard Beneš pokouší stanovit prioritní cíle zahraniční politiky Československa a stal se tak „neformálním představitelem svobodného Československa“. Zároveň věřil, že pakt Ribbentrop-Molotov nemůže vydržet věčně (Šedivý 2015, 106). Pozice Edvarda Beneše byla lepší, než pozice představitelů komunistické strany v Moskvě a Londýně. Ti museli obhajovat a zastávat politiku Sovětského svazu. Představitelé (ilegální) Komunistické strany Československé, kteří působili na území Československa, měli zakázáno organizovat odboj, který tak vznikl až v průběhu roku 1941. Představitelé Komunistické strany Československé a také vojáci, kteří sloužili jako interbrigadisté ve Španělsku, dokonce odmítali bojovat proti Němcům. Válku označovali za imperialistickou (Plachý, nedatováno). Bylo málo komunistů, kteří se otevřeně postavili proti paktu.

I když byl formálně Sovětský svaz spojencem Německa, tak všechny zahraniční zpravodajské služby opakovaně zaslaly do Moskvy informace o tom, že se Německo chystá Sovětský svaz napadnout. Josef Stalin odmítal tyto zprávy s tím, že se jedná o provokaci (Pacner 2015, 114–115). Když potom 22. června 1941 napadlo nacistické Německo Sovětský svaz, ten nebyl schopen žádné adekvátní reakce.

3.2 Odmítnutí Mnichovské dohody jako zahraniční politika Československa a role Sovětského svazu

Po vstupu Sovětského svazu do války se vše změnilo. Nejen Velká Británie, ale také například Československo začalo rychle vyjednávat s novým spojencem. Ještě tentýž rok vstoupily do války Spojené státy po japonském útoku na americkou námořní základnu v Pearl Harboru. V lednu 1942 uvedl doktor Hubert Ripka, státní tajemník exilového ministerstva zahraničních věcí Československa, ve Státní radě několik bodů československé zahraniční politiky. Ty byly Státní radou přijaty a postupem času docházelo jen k lehké transformaci. Body obsahovaly přátelskou spolupráci s evropskými mocnostmi, zejména pak se Sovětským svazem, spolupráci s menšími střeoevropskými státy, zejména pak s Polskem, spolupráci na mezinárodní kolektivní bezpečnosti, úsilí o demokratizaci Evropy a světa (Šedivý 2015, 106–107). Československá zahraniční politika počítala se Sovětským svazem ve své zahraniční politice. Pokoušela se navázat užší spolupráci. Zároveň se ale pokoušela vytvořit Československo-polskou konfederaci, což se už sovětským představitelům moc nelíbilo. Tuto (ne)realizaci podrobně rozeberu později.

Za architekty československé zahraniční politiky v exilu jsou považováni Edvard Beneš, Hubert Ripka a také Jan Masaryk. I když mluvíme o exilu, tak exilová vláda na území Velké Británie mohla vzniknout až v létě roku 1940 a i ta byla uznávaná britskou vládou jako prozatímní, což jí značně omezovalo v zahraničně-politických procesech (Dejmek 2002, 24). Edvard Beneš a Jan Masaryk vytvořili v roce 1940 Československý národní výbor. Ten představoval a reprezentoval funkci prezidenta, vlády a Státní rady, jakožto kontrolního a poradního orgánu československého exilu ve Velké Británii (Úřad vlády České republiky, nedatováno, 1–4).

Edvard Beneš tedy po válce počítal se Sovětským svazem. Dokonce počítal i s jeho růstem vlivu v Evropě. Obával se situace, kdy Spojené státy americké znovu zvolí politiku izolacionismu a Sovětský svaz tak nebude mít v Evropě rovnocenného soupeře. Předem věděl, že Velká Británie bude po válce zcela oslabena. Musel si tedy naklonit Sovětský svaz na svoji stranu a tím si zajistit „přežití“ v mezinárodním systému. Tuto snahu můžeme pozorovat od roku 1943. Ve smlouvě z roku 1943 jsou například zmínky vzájemné pomoci proti agresi nebo nevměšování se do vnitřní

politiky a respektování suverenity obou států. I tuto smlouvu a jednání proberu dopodrobna později.

Po Stalinově projevu o vstupu Sovětského svazu do války, 5. července 1941, sdělil Ivan Majskij, sovětský velvyslanec v Londýně, svému dlouholetému příteli Janu Masarykovi, již nyní ministru zahraničí československé vlády v Londýně, že obdržel instrukce z Moskvy, že má podat návrh československé vládě o společném boji proti Německu. Josef Stalin prohlásil, že od jisté doby se zahraniční politikou Sovětského svazu stává společný „osvobozující boj“ s velkými i malými evropskými národy, trpícími pod nadvládou nacistického Německa nebo trpícími pod tíhou jeho agrese (Šedivý 2015, 112–114).

Ivan Majski 8. července 1941 tlumočil Edvardu Benešovi sovětský návrh smlouvy.

1. Uznání plné nezávislosti Československé republiky.
2. Nezasahování do vnitřních věcí Československé republiky.
3. Okamžité obnovení diplomatických styků mezi Sovětským svazem a Československou republikou.
4. Souhlas s vytvořením československé jednotky v Sovětském svazu.

18. července 1941 byla tato smlouva podepsána a ihned vešla v platnost (Šedivý 2015, 115).

Hned po této smlouvě československá delegace v Moskvě podepsala smlouvu o organizaci československého vojska na území Sovětského svazu. Z různých táborů byli propuštěni českoslovenští vojáci, kteří při příchodu německé armády utekli přes Polsko do Sovětského svazu, kde byli internováni. V Buzuluku začal pozdější generál Ludvík Svoboda organizovat vojenskou jednotku (Klusáková-Svobodová, nedatováno, 7–10).

Je nutné říci, že touto smlouvou se Československo dostalo do politického povědomí protihitlerovské koalice a začalo se s ním počítat jako s rovnocenným partnerem v boji proti nacistickému Německu. Dostalo se ještě do popředí, když po dlouhých přípravách byla nad územím Československa vysazena skupina, která měla spáchat atentát na zastupujícího říšského protektora SS Obergruppenführera Reinharda

Heydricha. Tato akce nesla kódové označení operace Anthropoid (Dejmek 2008, 355–357).

Představitelé protihitlerovské koalice se pochvalně zmiňovali o československé vládě, ale nikdo z nich nechtěl mluvit o Mnichovské dohodě. Pro Velkou Británii a Francii to bylo tabu. Navrácení Sudet Československu bylo v té době velice ožehavé téma. Francie čekala na reakci Velké Británie, Velká Británie zase neuznávala tyto hranice a Spojené státy hodnotily londýnskou vládu jen jako prozatímní vládu a nechtěly jednat o tak závažných věcech. Zvrat do této problematiky přinesl až Sovětský svaz. Ten jako jediný a první vydal prohlášení o neplatnosti Mnichovské dohody. Tuto informaci sdělila Moskva Edvardu Benešovi. Hned nato se k tomuto aktu přidala Velká Británie. Ta dokonce soupeřila o to, zda budou první Sověti nebo oni. Prezident Edvard Beneš prohlásil, že reakce Sovětského svazu pomohla vyřešit tuto otázku u západních spojenců (Šedivý 2015, 118–120).

3.3 Československo-polská konfederace, jako příčina sporu v zahraniční politice Československa vůči Sovětskému svazu

Jak už jsem výše zmínil, tak jednou ze zahraničně politických aktivit Československa byla spolupráce s ostatními střeoevropskými státy, zejména pak s Polskem. Edvard Beneš se obával velkého politického vlivu z Východu.

Chtěl přímo posílit mezinárodně politickou pozici vytvořením Československo-polské konfederace. 11. listopadu 1940 vydaly obě vlády v emigraci prohlášení, že jsou ochotny po skončení války vytvořit tuto konfederaci a tím vstoupit do užšího hospodářského a politického sdružení. Tato konfederace by mohla mít velký vliv na bezpečnost v poválečné Evropě (Šedivý 2015, 121). Winston Churchill podporoval vytvoření poválečných federací, konfederací a unií pro malé evropské státy. Jeho vizí bylo vytvořit z poválečných evropských států tak zvanou Dunajskou federaci, kde by Velká Británie měla velký vliv (Had 1965, 55–60). Federační plány měl dokonce i Vatikán, který se snažil vytvořit federaci katolických států Podunají (Šedivý 2005, 127).

Prezident Edvard Beneš si to představoval tak, že Československo by si vzalo věci hospodářské, Polsko by si vzalo věci vojenské a na zahraniční politice měly mít

podíl oba státy (Sęk 2005). Sovětský svaz nebyl nadšený z této snahy o konfederaci. Obával se, že vytvořením velké konfederace vznikne protisovětský „*cordon sanitaire*“. Reaguje tak na předešlou politiku Polska ve 20. a 30. letech 20. století. Československo postupovalo svědomitě a s dobrými úmysly. Podobně jako Sovětský svaz, i Československo reagovalo na politickou situaci meziválečného období mezi jím a Polskem. Polsko vedlo s Československem dlouhý spor o oblast Těšínska. Ve 30. letech dokonce podporovalo nároky Maďarska a Německa na pohraniční oblasti Československa a dokonce při německém obsazování Sudet i Polsko obsadilo území Těšínska (Beneš 2007, 199; Olivová 2000, 290).

Edvard Beneš si jako podmínku stanovil, že bude vyřešena otázka sporného území a že konfederace nebude mít protisovětský charakter a naopak, že se Polsko pokusí vyjednat dohodu se Sovětským svazem. Ani jednu podmínku Polsko nesplnilo. 19. ledna 1942 došlo v Londýně k podpisu dohody mezi československou a polskou exilovou vládou o společné politice obou států, pokud bude vytvořena konfederace (Levy 2006, 201). Polsko se ale na význam této konfederace dívalo jinak. Podle jejich rétoriky se měla tato konfederace stát činitelem vyrovnání sil v Evropě a přitažlivé centrum pro ostatní státy. Prakticky počítalo s tím, že ke konfederaci se pak budou vázat ostatní malé státy (pobaltské) a tím by vytvořily jednu „unii“ (Šedivý 2015, 123).

Československo-polská konfедераční dohoda nebyla v Sovětském svazu velmi vítána. Podle Moskvy Edvard Beneš ne zcela realisticky hodnotil budoucí vývoj v Evropě (Šedivý 2015, 124). Tato dohoda doslova rozdmýchala oheň ve vztazích mezi Československem a Sovětským svazem. Proto českoslovenští političtí činitelé často zdůrazňovali, že tato dohoda musí být projednávána se Sovětským svazem a že „zřízení československo-polské konfederace se musí provést v dohodě se Sovětským svazem“ jak uvádí Jaroslav Šedivý (Šedivý 2015, 124).

Konec vyjednávání nastal až v květnu 1943. V té době natočila německá *Propagandakompanie* snímek o masových hrobech u Smolenska. Mluvila o postřelených polských důstojnících a generálech na přímý rozkaz Josefa Stalina. Tato skutečnost byla využita v německé propagandě, za účelem vrazení klínu mezi spojence a byla úspěšná (Rudolf 2018, 21–30). Polská exilová vláda okamžitě ukončila kontakt se Sovětským svazem a polskou exilovou vládou v Moskvě. Navíc podporovala

německé tvrzení, že polské vojáky postřílela stalinova NKVD (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl*, česky Lidový komisariát vnitřních záležitostí).

Tím, že polský západní exil ukončil vyjednávání se Sovětským svazem, ho ukončil automaticky i s Československem, a tím skončila naděje na vytvoření československo-polské konfederace. Také tím skončila jedna etapa československé zahraniční politiky. Československá vláda v Londýně byla plnohodnotně uznaná a to díky zásluhám Sovětského svazu. Mnichovská dohoda byla taky z části jinými státy neuznaná a opět díky Sovětskému svazu.

3.4 Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se Sovětským svazem

Tato smlouva je pravděpodobně nápadem lidového komisariátu zahraničí Sovětského svazu. Pravděpodobně jako protiakce na československo-polskou smlouvu. Myšlenka na uzavření smlouvy byla všemi vítána. Dokonce i americký prezident Franklin Roosevelt hodnotil tento nápad velmi pozitivně, což sdělil i prezidentu Edvardu Benešovi. Ten ho informoval, že podepsáním smlouvy se Československo nevzdaluje od západní orientace (Šedivý 2015, 128). Smlouva měla být podepsána hned v červnu 1943. Tak se ale nestalo. Britský premiér Winston Churchill v této smlouvě viděl definitivní konec svých plánů na unii nebo konfederaci. Proto Edvarda Beneše do Moskvy nepustil. Britský ministr zahraničí tenkrát vysvětlil britské stanovisko. Tvrdil, že za Molotovovy návštěvy v Londýně byly podepsány smlouvy, ve kterých se obě země zavázaly, že po dobu války nebudou uzavírat žádné smlouvy s evropskými státy. Anthony Eden a Winston Churchill dále zdůrazňovali, že proti československo-sovětské smlouvě nic nenamítají, nicméně s její ratifikací by měli počkat až na konec války, nebo alespoň do doby, kdy Rudá armáda vstoupí na území Československa (Litera 2015, 194–195)

S půlročním zpožděním a s půlročním obhajováním svého záměru se Edvard Beneš vydal do Sovětského svazu. Do Moskvy přijel 11. prosince a už 12. prosince 1943 byla Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci podepsaná. Ratifikační listiny byly vyměněny 22. prosince 1943 (Kučerová 2015, 113). Smlouva obsahovala několik bodů o vzájemné pomoci v boji proti hitlerovskému Německu a

jeho spojencům, nevstupování do jednání se zneprátelenou stranou i vzájemně příslibena pomoc pro dobu poválečnou. Ta taky obsahovala dodatek o těsné spolupráci v době po obnovení míru v Evropě. Nesmíme taky zapomenout na respektování svrchovanosti obou zemí a nevměšování se do vnitřních i zahraničních záležitostí obou zemí. Taky obsahovala bod, kde se země zavázaly, že nevstoupí do koalice, která by se agresivně zaměřovala na jednoho ze signatářů této smlouvy (Litera 2015, 196).

Je třeba konstatovat, že tato československo-sovětská smlouva z roku 1943 je jedním z klíčových směrů československé zahraničně-politické orientace. Můžeme říci, že podpisem smlouvy si Edvard Beneš zajistil úplné uznání československé exilové vlády v Londýně Sovětským svazem a že Moskva s touto exilovou vládou počítá i do budoucna, respektive i na dobu poválečnou. Kdyby tato smlouva nebyla podepsána, tak by hrozilo, že Josef Stalin by preferoval jen moskevský exil a pro poválečné Československo by nastala stejná situace jako pro poválečné Polsko.

14. prosince 1943 začala osobní jednání. Jednání započal prezident Edvard Beneš s Vjačeslavem Molotovem. Ten mu potvrdil, že Sovětský svaz souhlasí s neuznáním Mnichovské dohody, navrácením pohraničních oblastí, které byly důsledkem smlouvy ztraceny a s deportací Němců a Maďarů z těchto oblastí. To byla pro Edvarda Beneše uklidňující zpráva (Němeček, Nováčková a kol. 1999, 145–147). 16. prosince přišlo na řadu téma vojenské a ekonomické spolupráce. Zároveň tak Edvard Beneš předal Vjačeslavu Molotovovi i memorandum, týkající se urychleného odsunu vojsk a postupné předávání správy nad osvobozeným Československem. Toto memorandum obsahovalo i dovětek, že odsun Němců a Maďarů z území Československa vykonají československé státní orgány (Němeček, Nováčková a kol. 1999, 163–172).

Dále se pak vedly rozhovory o posílení československé armády v Sovětském svazu. Těchto rozhovorů se kromě Beneše a Molotova také účastnili například Grigorij Žukov a Heliodor Píka. Edvard Beneš chtěl, aby československá jednotka byla posílena a aby vznikl letecký pluk, který měl být doplněn piloty, působícími ve Velké Británii a paradesantní pluk, který měl v týlu nepřítele ve slovenských horách organizovat odboj a povstání (Němeček, Nováčková a kol. 1999, 176).

Z rozmluvy Edvarda Beneše s Josefem Stalinem bylo zřejmé, že Josef Stalin separatismus Slovenska neuznává a stále ho považuje za součást československého území. To je možná jeden z důvodů, proč na Slovensko, jako na spojence Adolfa Hitlera, nebyly uvaleny finanční ani žádné jiné sankce. Josef Stalin taky s nadšením přijal výrok Edvarda Beneše, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi je více podobné ukrajinskému, což usnadnilo Moskvě nárokovat si toto území. O snahách Moskvy Edvard Beneš nevěděl, a proto věřil, že Československo bude skutečně obnoveno v předválečných hranicích, tedy včetně Podkarpatské Rusi (Litera 2015, 200). Dokonce údajně přivedl Josef Stalin Edvarda Beneše k mapě a seznamoval ho s výsledky Teheránské konference, kde se dohodlo, že východní státy dostanou jistou územní kompenzaci na úkor nacistického Německa, přičemž Josef Stalin se Edvarda Beneše měl údajně zeptat, jestli i Československo nemá nějaké kompenzační územní nároky na Německu. Nicméně neexistuje žádný zdroj ani žádní očití svědci, kteří by tento dohad potvrdili (Office of the historian, nedatováno; Šedivý 2015, 139).

Londýnské ministerstvo zahraničí označilo tuto smlouvu za mimořádně důležitý dokument, který znamená pro Československo posílení bezpečnosti v Evropě (Němeček 2014, 33–34). Můžeme však s jistotou říci, že pro Josefa Stalina tato smlouva znamenala pouze jen otevřené dveře do střední Evropy.

3.5 Narušení vzájemných vztahů v československé zahraniční politice vůči Sovětskému svazu a situace na Podkarpatské Rusi

První trhliny se objevily už v roce 1944. V roce 1943 začaly v českých i slovenských horách vznikat partyzánské skupiny. Na Slovensku vznikly některé skupiny z dobrovolníků na území Slovenska a jiné zde byly vysazeny z Velké Británie nebo ze Sovětského svazu (Emmert 2007, 42–45 a 52–53). Tyto skupiny, které podnikaly pouze a jenom diverzní akce, prozatím neměly velení. Proto také plány na povstání vznikaly dost chaoticky a nekoordinovaně. Jiné představy měl Edvard Beneš, jiné měl moskevský exil a jiné mělo velení Rudé armády. Edvard Beneš pověřil slovenského vojáka Jána Goliana, aby organizoval Slovenské národní povstání (Pašek 1976, 84).

Původní plán operace byl takový, že armáda Slovenského státu s příchodem Rudé armády a československé jednotky bude odhodlaná se k nim připojit a obsadí průjezd Dukelský průsmyk. Mezitím by sestoupili partyzáni z hor a začali by obsazovat města a vesnice v centru Slovenska. Za centrum celého povstání byla stanovena Banská Bystrica (Bartoš, Kovářová 1996, 178). Nicméně se ukázalo, že spoléhat se na slovenské východní jednotky, rozmístěné u měst Michalovce a Humenné, byla chyba. Partyzány napadly jednotky německého Wehrmachtu, postupující z Maďarska, Polska i Protektorátu Čechy a Morava (Emmert 2007, 52–53). Předpokládalo se, že se Ferdinand Čatloš, ministr obrany Slovenského státu, přidá na stranu povstání. Ten ale naopak obvolával posádky a vyzýval je ke klidu zbraní (Plevza 1984, 23).

Prezident Edvard Beneš naléhal, aby Sovětský svaz přispěchal povstalcům na pomoc. Ten však neměl plán na bojový průnik na území Slovenska. Podle některých historiků je zde klasický příklad sovětské ignorace. Podobný scénář se odehrával i při Varšavském povstání, pod vedením západního exilu. I když měl Sovětský svaz své jednotky jen přes řeku, kategoricky odmítal pomoc povstalcům poskytnout (Ort 2004, 135). Podle některých odborníků je i Slovenské národní povstání takovým případem (Dejmek 2002, 104).

Rudá armáda začala osvobozovat Podkarpatskou Rus v září roku 1944. Hned nato Moskva zahájila plány na anexi tohoto území a jeho následné připojení k Ukrajinské sovětské socialistické republice. To že Československo ztrácí toto území, potvrdil fakt, že Rudá armáda dělala náborů občanů do svých řad. Tudiž z občanů Československa udělala sovětské vojáky. Celkem Rudá armáda naverbovala až 16 000 Rusínů a Rusů (Marina 2009, 258). Na Podkarpatskou Rus přijely jednotky NKVD, jejichž úkolem bylo hledat špiony a kolaboranty. Kromě toho také zadržela několik Rusů a Rusínů, kteří zde našli útočiště v meziválečném období. Celkem se mělo jednat o přibližně 32 000 lidí (Hrbek, Smetana 2009, 198). 19. listopadu 1944 byla přijata rezoluce „O sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou“. Současně nově zvolený výbor Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny poslal dopis Josefu Stalinovi, kde se píše, že budoucnost Podkarpatské Rusi je spjata jen s Ukrajinou (Marina 2009, 261–262).

26. listopadu 1944 se v Mukačevu konal sjezd Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny, kterého se účastnilo 663 delegátů a kde byl přijat manifest, v němž se

požadovalo odtržení oblasti Podkarpatské Ukrajiny od Československa a připojení k Sovětskému svazu (Marina 2009, 262–270). Československo prakticky tento den přišlo o Zakarpatskou Ukrajinu. Vedení sjezdu se začalo chovat jako suverénní stát. Přijalo stejnou vlajku a hymnu jako měl Sovětský svaz a připravovalo základní kroky ke znárodnění velkých podniků. Ivan Turjanica, tehdy tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Zakarpatské Ukrajiny, však nechtěl dlouho čekat, a tak vyzval československou delegaci, aby do 3 dnů, opustila území Podkarpatské Rusi (Němeček, Nováčková a kol. 1999, 362–363). Ta toto nařízení ignorovala a tak Národní rada vydala dekrety, kterými přikazovala občanům, aby plnili příkazy, které vydá jen Národní rada. Nakonec znárodnila majetek Maďarského království a Československé republiky a vytvořila si vlastní policejní orgán pod kontrolou NKVD (Marina 2009, 274–275).

Edvard Beneš byl znepokojen akcemi, které se děly na Podkarpatské Rusi, avšak nechtěl věřit tomu, že se jedná o akci Moskvy. Napsal československému velvyslanci v Moskvě Zdeňkovi Fierlingerovi „Nemyslím, že je v tom dvojí hra Moskvy...“ (Němeček, Nováčková a kol. 1999, 376). Hluboce se mýlil. Hubert Ripka celou tuto situaci na Podkarpatské Rusi hodnotil jako nacionalistické ukrajinské hnutí, kde jeho členové chtějí být sjednoceni v jednom státě, tedy Ukrajinské svazové socialistické republice. Řekl, že o Podkarpatské Rusi se bude muset dříve či později jednat se Sovětským svazem (Litera 2015, 239). Edvard Beneš neodmítal vyjednávat o Podkarpatské Rusi, avšak čekal až na samotný konec války. To ale Josef Stalin nemohl dopustit. Běžel mu totiž čas do zahájení Jaltské konference. Nechtěl, aby byla jeho pozice oslabena a aby byly ztíženy jeho podmínky vyjednávání u Spojenců.

Josef Stalin a Edvard Beneš si vyměňovali osobní korespondenci. Josefu Stalinovi se nelíbil postoj exilové vlády v Londýně a nařčení z toho, že Sovětský svaz úmyslně podněcuje hnutí na Podkarpatské Rusi, zároveň zdůraznil, že nemůže bránit Rusínům v sjednocení se Sovětským svazem a jejich návratem do vlasti (Litera 2015, 240). Jak měl zareagovat Edvard Beneš? Československo bylo absolutně závislé na sovětské válečné podpoře. Počítalo se s jeho závislostí i na dobu poválečnou. Navíc díky situaci na Podkarpatské Rusi se ukázalo, že je nezbytně nutné být se sovětskou vládou zadobře, protože hrozilo, že československá londýnská exilová vláda by nemusela být vpuštěna na osvobozené území. Stačilo, aby Josef Stalin odmítal nadále

uznávat londýnskou exilovou vládu, nahradil ji tou v Moskvě a postaral se o to, aby ta londýnská nevstoupila na území osvobozeného Československa dřív než ta moskevská. Edvard Beneš proto Josefu Stalinovi napsal, že v žádném případě nikdo z londýnské exilové vlády nepodezírá Sovětský svaz z jednostranných kroků na Podkarpatské Rusi a také potvrdil Josefu Stalinovi, že celá situace bude vyřešena Smlouvou o podstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu (Kuklík 1998, 131–133; Kuklík, Němeček 2011, 408–409).

29. června 1945 byla podepsána smlouva, díky které se Podkarpatská Rus anektovala od Československa a byla předána do správy Ukrajinské sovětské socialistické republiky. V srpnu roku 1945 podepsal prezident Edvard Beneš ústavní dekret 60/1945, kterým zbavoval obyvatele Podkarpatské Rusi československého občanství (Hořec 1995, 11–17; Jech, Kaplan 2002, 440).

3.6 Košický vládní program a návrat československého exilu do vlasti

20. ledna 1945 osvobodila sovětská vojska první velké město – Košice (Emmert 2007, 54). 27. a 28. března proběhlo v Moskvě, na československém velvyslanectví, jednání představitelů politických stran. Jednalo se o sestavení nové vlády a nového politického programu. V této vládě byly zastoupeny Komunistická strana Československa, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová a zástupci Slovenské lidové rady. (Vojenský historický ústav Praha, nedatováno; Návrh struktury, organizace a osobního složení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945). 2. dubna 1945 podala londýnská exilová vláda demisi. I přesto Edvard Beneš Jana Šrámka a ostatní ministry požádal, aby spravovali vládní věci, dokud nebude jmenována nová vláda (Úřad vlády České republiky 2008, 2). Na základě moskevských jednání byla sestavena vláda Národní fronty Čechů a Slováků. To vše za účasti komunistů, nikoliv s jejich převahou (Emmert 2007, 54).

Již v roce 1943 se Josef Stalin s Edvardem Benešem bavili o možnosti, že by československý prezident přiletěl do Československa ze Sovětského svazu. Tak se taky stalo. 2. dubna 1945 přiletěl Edvard Beneš na osvobozené území Československa a 3. dubna poté do Košic. Na zasedání v Košicích, 5. dubna 1945, vláda projednala a

schválila dokument, který projednala v Moskvě. Byl vytvořen tak zvaný Košický vládní program, který měl určovat vnitropolitickou, ale i zahraničněpolitickou orientaci státu (Úřad vlády České republiky 2008, 3).

V první části programu Národní fronty Čechů a Slováků se píše o hrdinné Rudé armádě a jejích skutcích. „Tak bylo umožněno díky našemu velkému spojenci, Sovětskému svazu, že se na osvobozené území vrátil prezident republiky a byla zde, opět na domácí půdě, vytvořena nová československá vláda“ (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 1). V druhé části si vláda dala za úkol starat se a podporovat vítěznou Rudou armádu. „Bude provádět rychlou opravu rozrušených železnic, silnic, mostů... starat se o vhodné ubytování sovětských vojsk... přispívat k zásobování částí Rudé armády potravinami, krmivem a jinými potřebami“ (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 2). Tento bod nebylo možné realizovat. Rudá armáda zabírala vše a bylo jí jedno, kde zřídí nemocnici, štáb nebo kde sežene jídlo. Co se oprav týče, tak Rudá armáda sama mobilizovala občany k opravám nebo k pohřbívání těl. Dále se vláda zavázala k mobilizaci občanů a přesunu vojsk ze Západu na osvobozené území (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 2).

Třetí článek programu se zaměřuje na československou armádu. Ta má podle článku tři být přezbrojena podle vzoru Rudé armády, má mít stejný výcvik, zbraně a techniku, jako má Rudá armáda. Také výcvik mají zajišťovat sovětsští vojenští poradci a experti. Článek uznává bojovou činnost všech československých jednotek doma i v zahraničí. Uznává bojovou činnost partyzánských oddílů na našem území. Vláda chce dokonce skoncovat s „nepolitičností“ československé armády. Ta má být uvědomělá a její „političtí pracovníci“ se mají postarat, aby v armádě nebyly „reakční, antidemokratické a kapitulantské tendence“ (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 2 a 7).

Článek čtyři je asi jeden z nejdůležitějších článků pro toto téma. Ten nám říká, že Československo je neskonale vděčné Sovětskému svazu za osvobození a také, že smlouva mezi Československem a Sovětským svazem, podepsaná v roce 1943, se stává navěky směrem naší zahraničně politické orientace (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 4–5). „Vláda bude od počátku uplatňovat praktickou součinnost se Sovětským svazem, a to ve všech směrech – vojensky,

politicky, hospodářsky, kulturně – přičemž si přeje uskutečnit vzájemnou výměnu zástupců a vzájemný styk se sousedící Ukrajinskou sovětskou svazovou republikou“ (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 4–5).

V článku se taky mluví o slovanství jako o nástroji československé politiky. Československo zapomene na polské obsazování československého pohraničí v letech 1938 a pokusí se s Polskem o bližší přátelství. Také si československá zahraniční politika dala závazek více se spřátelit s novou Jugoslávií a Bulharskem. Dále si zahraniční politika Československa klade za cíl být aktivní v evropské integraci (Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků 1945, 5).

V dalších člancích se jedná už o vnitropolitické otázky, jako o správě v zemi, vysídlení, etnickému rozložení země, vyřešení Podkarpatské Rusi, potrestání kolaborace a další. Otázku znárodnění nikdo nepředložil, nicméně počítalo se s ní. I demokratické strany věřily, že znárodnění některých větších podniků napomůže zvýšit kvalitu sociálních potřeb a společenských zájmů (Úřad vlády České republiky 2008, 4; Česká národní banka, nedatováno).

Do čela nové československé vlády se dostal Zdeněk Fierlinger, bývalý československý velvyslanec v Moskvě, zastánce spolupráce s komunisty a se Sovětským svazem (Dejmek 2013, 63). Československá diplomacie zůstala oficiálně pod vedením Jana Masaryka. Avšak ten byl v úřadu s komunistou Vladimírem Clementisem. Zastával funkci tajemníka ministerstva zahraničí. V prvních třech měsících funkce ministerstva zastupoval Jana Masaryka, neboť ten se účastnil historicky první konference OSN v New Yorku (Dejmek 2012, 119–120).

4 Československá zahraniční politika vůči Sovětskému svazu od osvobození po únorový převrat

4.1 Od osvobození po odchod Rudé armády z území Československa

8. května 1945 skončila oficiálně druhá světová válka v Evropě. Ještě 12. května 1945 probíhaly těžké boje u Slivice (Nečas 2013 58–59). Po celý květen a červen se vzdávaly jednotky SS (*Schutzstaffel*, česky ochranný oddíl) československým četníkům a vojákům a až přibližně do roku 1948 se přes území Československa pokoušely probojovat jednotky *banderovců* směrem na Západ.

6. května 1945 osvobozují americké jednotky Plzeň. Generál George Patton je připraven se svoji armádou pomoci Pražskému povstání. Nicméně od štábu Rudé armády a dokonce i od svého velení dostává přísný rozkaz nepostupovat dál do Československa (Řeháková, Veselý 1999, 105–106). Kdyby se jednotky Ruské osvobozené armády (ROA) nepřidaly na stranu povstání, bylo by rozdrceno. Do Prahy přijela Rudá armáda až 9. května. Už v tomto náznaku můžeme vidět pomyslné rozdělení sfér vlivu.

Košický vládní program výrazně ovlivnil podobu nového Československa. Po 7 letech se konečně v Československu obnovila demokracie. Je však otázka, jestli můžeme mluvit o československé demokracii, jako o demokracii. Ještě před volbami v roce 1946 byly vyjmuty z účasti všechny pravicové strany, jako například agráři, či národní demokraté. Volby tak nebyly soutěživé. Spolu s tím souvisí také neexistence opozice. Jelikož pravicové strany byly zakázány a vláda byla složena ze všech politických stran, které se na volbách podílely (Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, nedatováno). O volbách z roku 1946 se podrobně zmíním v následující kapitole. Také působnost mimořádných lidových soudů nemůžeme považovat za nástroj demokracie. Měly soudit ty, kteří za války kolaborovali s nacisty. Bylo ale lehké někoho obvinít a nikdy nedocházelo k řádnému prošetření takového obvinění (Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947; Šustrová 2008, 240–242). Už i ve vytváření Lidových milic, tedy paramilitárního oddílu pod kontrolou

Komunistické strany Československa, je zřejmé, že nemůžeme mluvit o československé demokracii jako o demokracii.

Území Československa bylo nepopíratelně z větší části osvobozeno vojáky Rudé armády. Českoslovenští občané vítali a děkovali svým osvoboditelům. I přesto se Rudá armáda chovala spíše jak na území nepřátelského státu (Kaplan 2004, 303–304). A i přes všechny důkazy, sovětské velení s velikou oblibou přesvědčovalo naše úřady o opaku (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 7, 28–29). Právě onen termín „válečná kořist“ se stal předmětem mnoha sporů. Československo a Sovětský svaz spolu v březnu 1945 podepsaly dohodu o způsobu použití sovětské válečné kořisti na československém území. Tato smlouva umožňovala Sovětům vyvážet německý majetek do Sovětského svazu z našeho území (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 2, 21–23). Dokument obsahoval slova, fráze či termíny, které nebyly předem nebo řádně definovány. Jednalo se například o definici německý podnik, nebo co lze brát jako podnik, který má vojenský význam. Tak se z válečné kořisti mohla stát třeba i kostka mýdla. V některých případech se vyvážely celé továrny. Toto „stěhování“ organizovala zvláštní jednotka, která měla sbírat vše od vyspělé nacistické techniky (například plány na výstavbu raket V2) po technické a průmyslové stroje, suroviny i třeba vyhotovené zboží (Jančík, Kubů 2010, 379–380).

Významný krok v této otázce však přišel až při jednání Valeriana Zorina s československým ministrem průmyslu Bohumilem Laušmanem ze dne 23. května 1945, které se snažilo koordinovat postup Rudé armády ohledně válečné kořisti a spolupracovat s československými orgány (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 14, 37–38). Lze říci, že toto memorandum nemělo žádný dopad a tak ještě proběhlo jednání mezi Zdeňkem Fierlingerem a místopředsedou vlády Klementem Gottwaldem se sovětským vůdcem maršálem Ivanem Koněvem, který přislíbil značné ústupky ze strany Rudé armády (Kaplan 2004, 306).

Maršal Ivan Koněv vydal 28. června rozkaz (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 34, 78), o zastavení vývozu surovin z území Československa. Avšak majetek, který byl vyvezen, neměl být navrácen (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 36, 87). Dále bylo dohodnuto, že dojde k redukci vojáků Rudé armády na našem území. Některé jednotky se měly přesunout do Německa, jiné měly být přesunuty na Dálný východ. Nicméně i mezi československými orgány panovaly neshody o tom, kolik je ve

skutečnosti vojáků Rudé armády na našem území (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 36, 87).

Otázka územních záležitostí Československa se taky nevyvíjela příliš příznivě. Československo se snažilo připojit ke svému území oblasti Kladska, Ratibořska a Hlubčicka. Měla to být kompenzace za ztrátu Podkarpatské Rusi. Od Sovětského svazu se čekala podpora v této záležitosti. Namísto toho obdržela československá vláda odpověď, že tyto oblasti byly předány vojenské správě Polska (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 36, 81). Sovětský svaz dokonce nepodpořil československé nároky na Těšínsko a vlastně celou věc nechal otevřenou a čekal, až jak se situace vyvine.

Otázka válečné kořisti byla definitivně vyřešena až 7. července. Většina nesrovnalostí byla vyřešena. I když ne všechny nesrovnalosti zcela vymizely, tak díky iniciativě československého diplomata Jaroslava Hnízda a činnosti sovětsko-československé komise pro realizaci dohody o válečné kořisti, se značnou část problému ohledně tohoto termínu podařilo vyřešit (Kaplan 2004, 309–310). Sovětský zábor průmyslových areálů byl zastaven až rozkazem ze 17. září 1945 (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 57, 133).

Hospodářské vztahy (pomineme-li otázku válečné kořisti) jsou československou vládou charakterizovány jako velmi příznivé. V Praze byla dne 19. září podepsána smlouva o vzájemných dodávkách zboží mezi Československem a Sovětským svazem (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, a)). Smlouva například počítala z dovozem obilí, kovů či uhlí. Sovětský svaz zase požadoval zemědělské a technické stroje, motory a tak dále (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, a)). Zvláštní místo v těchto hospodářských vztazích zaujímal uranová ruda. Sovětský svaz měl o tuto komoditu obrovský zájem. Nepochybně kvůli výrobě vlastní jaderné bomby. 23. listopadu byla uzavřena tajná dohoda (nebyla ratifikována parlamentem) mezi Československem a Sovětským svazem o dovozu uranové rudy z Jáchymovska do Sovětského svazu (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 72, 157–158).

V listopadu se začal projednávat odchod vojsk Rudé armády z území Československa. Dlouhodobý pobyt vojáků způsobil velké škody i problémy a to do výše rozebírané válečné kořisti, až po problém zásobování (Kaplan, Špiritová 1996,

dokument č. 56, 131–132). Jeden z problémů byl ten, že odchod vojsk Rudé armády se vázal na odchod amerických vojsk z našeho území. Prezidenta Edvarda Beneše znepokojoval počet vojáků na území Československa a to mělo za následek jeho žádost o souběžné stažení vojsk americké i sovětské armády (Dejmek 2008, 538–539). Americký prezident Harry Truman se potom dohodl se sovětským vůdcem Josefem Stalinem o stažení vojsk k 1. prosinci 1945 (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 75, 161–162).

4.2 Cesta k volbám roku 1946 a zahraniční politika Československa vůči Sovětskému svazu v tomto období

Celé Československo bralo Sovětský svaz jako svého spojence a garanta bezpečnosti pro střední Evropu. Nad společností stále visely jako hrozba obavy z návratu fašizmu. I českoslovenští politici cítili tento tlak, a proto se nechtěli pouštět do konfliktu s Moskvou. Na žádost o propuštění tisíců občanů Československa, kteří byli zajati, zatčeni či uneseni jednotkami NKVD, Moskva a ani žádné jiné orgány nereagovaly. Žádná ze stran v tom neviděla problém (Moulis 1996, 32). Nadále pokračovala jednání o válečné kořisti. Tentokrát ne s Rudou armádou, ale s majiteli nových podniků, kteří si stěžovali na ministerstvu zahraničí a ministerstvu průmyslu, že jejich majetek byl ukraden a že se dosud nedočkali žádné kompenzace. Tato ministerstva si byla vědoma toho, že navrácení ukořistěného majetku se nikdy neuskuteční. Citlivým problémem se stalo zapečetění trezoru Národní banky, bratislavských bank a všech peněžních ústavů. Jelikož Sovětský svaz neprojevil žádnou ochotu tuto věc řešit, zaslalo ministerstvo zahraničí Valerianu Zorinovi memorandum o uvolnění majetku československých občanů a kladlo důraz na to, že tento soukromý majetek v bankách či jejich institucích by neměl spadat pod válečnou kořist (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 83, 182–183). Moskva na tuto skutečnost reagovala memorandem, kde uvádí, že část tohoto majetku měla, jakožto válečná kořist, být předána státní bance Sovětského svazu a že majetek v bratislavských bankách nebyl zmíněný vůbec (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 85, 186–187).

V hospodářských vztazích bylo stále nutné sjednat obchodní smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem. Navzdory všem složitostem se podařilo

ministru zahraničního obchodu Hubertu Ripkovi po jednáních v Moskvě sjednat dohoda o vzájemných dodávkách zboží na roky 1946 a 1947. Této dohodě přikládal velký význam. Předpokládal, že v budoucnu by Československo mohlo obchodovat rovnoměrně jak s Východem, tak i se Západem, a tím se skutečně stát mostem mezi Východem a Západem (Moulis 1996, 35).

26. května 1946 se konaly v Československu částečně soutěživé volby do Parlamentu Československé republiky. 20. května měla přes československé území projet vojenská kolona vojsk Sovětského svazu, která směřovala do Saska, kde měl Sovětský svaz svoje okupační pásmo. Celá tato situace vyvolala v Československu pozdvižení. Mluvilo se o ovlivnění voleb či dokonce o demonstraci sil. Jan Masaryk proto úspěšně vyjednal odložení transportu na 28. května. Jan Masaryk, ale také například i ministr spravedlnosti Prokop Drtina shledali výroky o ovlivnění voleb Sověty jako zcela absurdní (Lacaze 1997, 87).

Komunistická strana se stala ve volbách jednoznačným vítězem (Feierabend 1988, 360). Po demisi Fierlingerovy vlády a nesnadných jednáních došlo 2. července téhož roku k jmenování nové vlády. Ministerským předsedou se stal Klement Gottwald, ministrem zahraničí Jan Masaryk a ministrem obrany se stal generál Ludvík Svoboda. V nové vládě měli převahu komunisté, kteří kromě toho obsadili hned několik rezortů, jako například ministerstvo vnitra (Václav Nosek), ministerstvo financí (Jaromír Dolanský) či například ministerstvo zemědělství (Julius Ďuriš). Prakticky komunisté obsadili všechna klíčová ministerstva, která jim umožňovala hladké ovládnutí státu (Feierabend 1988, 373–374).

4.3 Rozkol mezi Východem a Západem a postoj Československa

Politika mostu mezi Východem a Západem umožňovala československým demokratům udržet si pouze částečnou moc v Československu. Košický vládní program uvádí, že Československo bude udržovat stále zahraniční styky jak se Sovětským svazem, tak i například s Francií, Velkou Británií nebo také Jugoslávií a Bulharskem. Tuto problematiku jsem zmiňoval v kapitole o Košickém vládním programu.

I po nových volbách zůstal úkolem československé zahraniční politiky vůči Sovětskému svazu všestranný rozvoj vztahů. Československá vláda ujišťovala Sovětský svaz, že je i nadále garantem existence Československa. Nová vláda však viděla potřebu prohloubit vztahy taky se západními spojenci, zejména pak se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 109, 240–241).

Československá diplomacie ale začala pod nátlakem Moskvy ztrácet podporu a kontakt se západním zahraničím, především tedy se Spojenými státy. To vedlo ke ztrátě již tak malé podpory ze Západu (Dejmek 2002, 28). Evropské západní státy, jako Velká Británie nebo Francie, řešily své závažné problémy, jako byl například rozpad zámořských kolonií. Ani ony nedokázaly vyvážit vliv Sovětského svazu ve střední Evropě. 9. května 1946 podepsalo Československo spojeneckou smlouvu s Jugoslávií (Dejmek 2002, 28–29).

Klement Gottwald začal ihned spolu s dalšími novými představiteli vlády vyjednávat o hospodářských otázkách Československa a považoval za nezbytné odjet do Moskvy. Jednání probíhala od 20. do 25. července 1946 (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 117, 260). Týkala se například válečné kořisti, která se doposud nacházela na území Československa a kterou Sověti nestihli převést. Cílem jednání bylo, aby se Sovětský svaz vzdal nároku na válečnou kořist a Československo se mělo vzdát kompenzace za již ukořistěnou techniku či suroviny (Kaplan 2004, 311). Velkým přínosem pro delegaci se stalo vyjednání dohody o předání chemických závodů v Mostě pod správu Československé republiky. Tento závod měl být v rámci válečné kořisti demontován a převezen do Sovětského svazu (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 117, 260). Na druhou stranu si Josef Stalin vymohl na Klementu Gottwaldovi podmínku, že polovina hotelů v Karlových Varech bude převedena pod správu Sovětského svazu, který tyto objekty měl zatím jen v pronájmu (Moulis 1996, 40–41). Další hospodářskou položkou bylo poskytnutí finanční pomoci na přezbrojení československé armády. Pochopitelně podle sovětského vzoru (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 122, 265–268).

Jednání se dotkla taky zahraničně-politických aktivit. Například otázka mírových smluv s bývalými satelity Německa, v rámci kterých si Československo chtělo vydobýt některé své požadavky. Převážně se jednalo o transport maďarských menšin ze Slovenska do Maďarska (Kaplan 1990, 85). Na Pařížské mírové konferenci

(1946) se nepodařilo prosadit návrh Československa na odsun přibližně 200 000 Maďarů ze Slovenska zpět do Maďarska. Proto Československo potřebovalo k tomuto kroku bilaterální smlouvu mezi Československem a Maďarskem (Kaplan 1990, 113–115).

Po návratu Klementa Gottwalda z Moskvy se projevila skutečná angažovanost Sovětského svazu v Československé zahraniční politice. Jednak při obnově francouzského spojeneckého svazku a jednak v otázkách uzavření míru s Polskem. Zájem na obnovu spojeneckého svazku s Francií měl prezident Beneš, který se tak snažil vymezit proti jednostranné orientaci zahraniční politiky na Sovětský svaz. Sovětskému svazu se ale tento krok nelíbil, protože narušoval vytvoření jednotného, na Sovětský svaz orientovaného bloku (Moulis 1996, 40–43).

10. července informovala Československá vláda Moskvu, že se chystají podepsat Smlouvu o vzájemných vztazích Československa a Francie podle již existujících spojeneckých smluv, tedy československo-francouzské spojenecké smlouvy a francouzsko-sovětské spojenecké smlouvy (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, b)). Sovětský svaz 27. července na tuto informaci reagoval takřka ultimativním krokem, tedy okamžitým uzavřením spojenecké smlouvy mezi Československem a Polskem a to i když nebyly zcela vyřešeny územní spory mezi těmito aktéry (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 118, 261). Československo se pokoušelo vyhovět Sovětskému svazu. I když československá vláda byla nakloněna uzavření míru, nevyřešené teritoriální požadavky znamenaly prodlužování celé této záležitosti. Sovětský svaz celý problém vnímal jako trn ve „vytváření svého bloku“. Nejlepší by podle Moskvy bylo zachování statu quo (Moulis 1996, 43–44).

Nevyřešením těchto otázek se tak prodlužoval podpis francouzsko-československé spojenecké smlouvy. 25. února 1947 se Josef Stalin a Vjačeslav Molotov obrátili přímo na Klementa Gottwalda s prosbou urychleného vyřešení spojenecké smlouvy s Polskem (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 144, 332). 10. března 1947 byla smlouva s komunistickým Polskem podepsána (Dejmek 2002, 109). Začátkem roku 1947 se českoslovenští diplomaté a někteří politici, v čele s Janem Masarykem, jenž prosazovali politiku mostu mezi Východem a Západem začali přesvědčovat, že kroky k zahájení této politiky jsou díky mezinárodně-politické situaci zcela nemožné (Dejmek 2012, 127). Problematika soužití Východu se Západem se

neustále stupňoval a k vyvrcholení došlo 12. března 1947 tak zvanou Trumanovou doktrínou (Vorel, Šimánková, Babka 2003, 193; Eichler 2014, 64).

4.4 Marshallův plán, Československo a role Sovětského svazu v rozhodovacím procesu

Na jaře 1947 čelilo Československo dosti zásadnímu rozhodnutí. Pokládalo si otázku, zda přijmout, či nakonec odmítnout plán velkorysé hospodářské pomoci Evropě. Jednalo se o Marshallův plán. Projekt tohoto velkorysého plánu předložil americký ministr zahraničí George C. Marshall na Harvardově univerzitě v červnu 1947 (Prentzas 2011, 19–21). Tento projekt se neměl stát nástrojem propagandy Spojených států, nýbrž měl sloužit jako program pro likvidaci chudoby, chaosu a hladu. Zpráva o tomto plánu byla přijata s velikým nadšením a to jak v zahraničí, tak i v tuzemsku. Předpokládalo se, že za pomoci tohoto programu dojde ke snížení napjetí mezi Východem a Západem. Důležité bylo také to, že i Klement Gottwald uvítal tento program a silně uvažoval, že by mohl pomoci nastartovat naši ekonomiku. Protentokrát tak dával přednost praktické stránce věci a neohlížel se na ideologii (Lukeš 2014, 232–233).

I když právě demokratické strany přijaly tuto informaci s velikým nadšením, někteří se obávali, že by právě tento program, tedy Marshallův plán, mohl rozdělit Evropu definitivně na dva tábory. Jan Masaryk k této problematice řekl: „budeme rozhodně pro... bude-li mít za cíl jednotu světa...však budeme proti, má-li jejím cílem být nějaké rozdělení“ (Dejmek, Loužek, Klaus 2007, 18). Sovětský svaz se k Marshallově plánu stavěl velmi negativně. Vnímal to jako potencionální ohrožení mocenských zájmů ve východní Evropě. Sovětský svaz si byl dobře vědom toho, že se jedná o ekonomickou sféru vlivu a že té nemohl konkurovat (Kaplan 1993, 65).

První jednání československé vlády o této hospodářské pomoci se uskutečnilo 24. června 1947. Vláda nechala vytvořit komisi, kterou vedl již bývalý premiér Zdeněk Fierlinger. Cílem komise bylo sledování vývoje v zemích, kde se již tato pomoc aplikovala, měla sledovat vývoj československého průmyslu a měla vytvářet stanovisko vlády ke všem otázkám ohledně Marshallova plánu (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 154, 347–349). 1. července se pak Jan Masaryk vyjádřil pro americký tisk, že Československo je připraveno jednat o podmínkách přijetí pomoci (Lukeš 2014, 233).

Mezi tím však došlo k nečekané komplikaci v postoji československé zahraniční politiky a taky otázce přijetí Marshallova plánu. Sovětský svaz vystoupil a úplně se distancoval od Marshallova plánu. 3. července došlo pozvání dvaadvaceti evropským státům, které se měly zúčastnit jednání o Marshallově hospodářské pomoci (Veselý 1987, 12). Československo na tuto konferenci, konané v Paříži, vyslalo československého velvyslance v Paříži Jindřicha Noska (Dejmek 2012, 130).

Současně však vyjela také mise do Moskvy, které se účastnil Klement Gottwald, Jan Masaryk, ministr spravedlnosti Prokop Drtina a sekretář ministerstva zahraničí Arnošt Heidrich. Jednání se konala od 9. do 10. července 1947. Klement Gottwald se sešel s Josefem Stalinem a informoval ho o oddanosti Československa Sovětskému svazu (Dejmek, Loužek, Klaus 2007, 22). Československá delegace byla vystavena do té doby nejsilnějšímu nátlaku ze strany Moskvy. Josef Stalin a Vjačeslav Molotov neustále opakovali, že cílem Marshallova plánu je izolace Sovětského svazu. Josef Stalin ztotožňoval účast na Pařížské konferenci se zradou Smlouvy o československo-sovětském přátelství. Podle mínění sovětského vedení mělo Československo účast na konferenci odvolat a Marshallův plán odmítnout (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 160, 363–368).

Zatím, co Klement Gottwald mlčel, čímž podle mého názoru vyjadřoval tichý souhlas, Prokop Drtina informoval moskevské vedení, že Československo je i v současné době stále závislé na obchodu se Západem a nepřijetí amerického plánu hospodářské pomoci by mohlo znamenat kolaps ekonomických aktivit Československa na Západě (Dejmek, Loužek, Klaus 2007, 22–23). Ještě 10. července bylo svoláno mimořádné zasedání československé vlády, na které se ani tak neprojednával odstup od Marshallova plánu, jako spíše vysvětlení a odůvodnění československého odstupu od tohoto plánu pro veřejnost (Dejmek, Loužek, Klaus 2007, 24). Nakonec si však Československo našlo svůj důvod. Jelikož se konference nezúčastnily všechny slovanské státy, tak by československá účast na tomto jednání znamenala porušení spojení mezi Sovětským svazem a některými státy (Feierabend 1988, 398).

Sovětský svaz nabídl kompromis za nepřijetí Marshallova plánu ve formě potravinové pomoci, která se nijak nelišila od pomoci, které poskytlo Bulharsku a Rumunsku. Do Československa koncem roku přijelo okolo 793 451 tun různého zboží.

Největší položku tvořily dodávky obilí a mouky (50 %), maso, rybí a masové konzervy (14 %) a mléko (4 %) (Sommer 1993, 56). Jednalo se o krátkodobou pomoc.

Tímto krokem dala československá vláda jasně najevo, že nehodlá jít proti vůli Moskvy. Lze říci, že tento krok byl poslední možností, jak se vymanit z úplného područí Sovětského svazu. Sklouznutí Československa do područí totality byla jen otázka času.

4.5 Od odmítnutí Marshallova plánu k únorovému puči a role Sovětského svazu

Hlavním zájmem Sovětského svazu bylo absolutní převzetí moci komunistickými stranami ve všech zemích sovětské sféry vlivu, kde se tak ještě nestalo. V Řecku probíhala občanská válka, kde Spojené státy a Sovětský svaz podporovaly každý své strany a jediná země, kde bylo za potřeby ještě uchopit moc, bylo Československo. Po odmítnutí Marshallova plánu se jednání mezi Sovětským svazem a Československem nesla až do konce roku 1947 v duchu hospodářských otázek. Výsledkem byl návrh obchodní dohody mezi těmito státy. V průběhu jednání poslal Klement Gottwald dopis Josefu Stalinovi, ve kterém žádal navýšení dodávek obilí. Reagoval tak na stav československého zemědělství, které prodělalo největší sucho za posledních pár let (Kaplan 2004, 361).

Na začátku prosince se projednávala smlouva o obchodu a plavbě. Podpisu však bránila, jako obvykle, nesprávná terminologie a absence charakteristiky doložky nejvyšších výhod. Náměstek předsedy vlády Petr Zenkl se oprávněně obával, že by Sovětský svaz pomocí této doložky mohl ovládat ekonomiku země. Tato záležitost se neustále projednávala na jednáních československé vlády ve dnech 9. a 10. prosince. 11. prosince se smlouva dočkala řádných úprav a ještě tentýž den byla dohoda o obchodu a plavbě, spolu s dohodou o vědecko-technické spolupráci podepsána (Kaplan, Špiritová 1996, dokument č. 171, 458–465).

Na podzim roku 1947 už byla značná část armády a bezpečnostních složek kontrolována komunistickou stranou (Dejmek 2002, 109). V září vstoupila Komunistická strana Československa do nově vzniklé sovětské organizace *Kominforma*.

Cílem této organizace bylo sdružovat komunistické strany a právě Komunistická strana Československa byla jedním ze zakládajících členů (Lukeš 2014, 240).

V září taky vrcholí slovenská krize. Na Slovensku totiž existovala Slovenská demokratická strana (DS) a ta byla protiváhou Komunistické straně Slovenska (KSS). Ve volbách z roku 1946 Demokratická strana získala 62 % hlasů a komunisté jen třetinu (Hloušek, Kopeček 2010, 116). Slovenští komunisté byli nuceni jednat a tak za podpory bezpečnostních orgánů vytvořili umělou kauzu o údajném protistátním spiknutí a nechali pozatýkat stovky občanů, mezi nimi taky členy Demokratické strany. Ta byla postupem času zprofanována. Tato krize skončila schůzí Národní fronty 17. listopadu, kde se strany dohodly, že dojde k přeobsazení Sboru pověřenců, tedy výkonného orgánu Slovenské národní rady. V praxi to znamenalo výrazné oslabení Demokratické strany (Čapka, Lunerová 2012, 99–105).

I přes všechny tyto problémy prezident Edvard Beneš zůstával i nadále optimistický. Akci komunistů na Slovensku hodnotil jako neúspěšnou a neustále spatřoval naději na americké zainteresovanosti o Československo (Lukeš 2014, 241–244). Nicméně zájem o Československo a vůbec střední Evropu utichl. V této době již komunistickému převratu nestálo nic v cestě.

Únorový převrat nebyl zahájen spontánní reakcí. Šlo o dlouhodobě připravovanou a také dobře provedenou akci. Komunistická strana Československa plně kontrolovala bezpečnostní složky státu. Komunisté uměle vyvolávali spory uvnitř Národní fronty a teprve v polovině února roku 1948 se naskytla příležitost k provedení puče (Vláda České republiky 2008). Záminkou sporu se stalo jednání o zneužívání bezpečnostních sborů komunisty ze 17. února 1948. Někteří nekomunističtí ministři pohrozili, že podají demisi (Čapka, Lunerová 2012, 108). 19. února se do celé situace zapojuje Moskva. Do Prahy přijíždí náměstek sovětského ministra zahraničí Valerian Zorin. Ten přímo, bez jakýchkoliv zábran, přesvědčuje Klementa Gottwalda, že vnitropolitická situace v Československu je na spadnutí a tlumočí žádost Josefa Stalina, aby Československá vláda oficiálně požádala Sovětský svaz o vojenskou intervenci. Klement Gottwald náměstka Valeriana Zorina informuje, že Komunistická strana Československa situaci zvládne i bez sovětské pomoci (Kaplan 1993, 158).

20. února se situace vyhrocuje, když tři nekomunističtí ministři podávají demisi a vyvolávají tak vládní krizi. Této krize plně využili komunisté. Ti svolali a organizovali masové demonstrace. 22. února byly vytvořeny výbory, které se měly postarat o vyzbrojení Lidových milic (Čapka, Lunerová 2012, 110; Bašta 2008, 100). Celá situace vygradovala až 25. února 1948, kdy prezident Edvard Beneš pod těžkým nátlakem komunistů přijal demisi ministrů a podpisem Gottwaldova návrhu posvětil vznik jeho nové vlády, plně pod kontrolou komunistické strany (Kaplan 1993, 166–168).

Po tomto kroku si Edvard Beneš uvědomil, že Československu už Západ nepomůže. Začalo období, které Československo uvrhlo takřka 40 let do područí komunismu. Zahraniční politiku Československa vůči Sovětskému svazu od tohoto počátku můžeme charakterizovat slovy Klementa Gottwalda, který prohlásil: „dnes se přimkneme k Sovětskému svazu pevněji, než kdy jindy“ (Dejmek 2002, 110–111).

5 Závěr

„Právě se vracím z hradu od prezidenta republiky... a současně jsem panu prezidentu navrhl seznam osob, kterými má býti vláda doplněna... pan prezident všechny mé návrhy, přesně tak jak byly podány, přijal“ (Gottwald 1951, 43). Takhle začala pro Československo nová éra. Od projevu Klementa Gottwalda vidíme značný obrat v zahraniční politice Československa. Už jsme nebyli mostem mezi Západem a Východem, ale jenom „nárazníkem mezi Západem a Východem“. Sovětský svaz zaujímal v zahraniční politice Československa zásadní roli. Měl se stát garantem bezpečnosti, byl spojencem v období druhé světové války a také se stal hlavním subjektem poválečné československé zahraniční politiky.

Navazování vztahů se Sovětským svazem bylo od počátku složité. Ať už se bavíme o záchraně československých legionářů v Rusku nebo navázání ekonomické spolupráce se Sovětským svazem. Sovětský svaz se stal atraktivní pro evropské národy v polovině třicátých let. Ve světě vrcholila světové hospodářská krize. Jediný Sovětský svaz, díky jeho uzavřené ekonomice, dokázal této krizi čelit. Československo ale, vzhledem ke spojenectví s Francií, se Sovětským svazem nespolupracovalo. Vše se změnilo roku 1935, kdy spolu Československo a Sovětský svaz podepsaly smlouvu o spojenectví.

V roce 1938, když se agresivita nacistického Německa stupňovala a stále více narážela na československé pohraničí, byl to právě Sovětský svaz, který nám nabídl podporu a pomoc v této krizi. Je otázka jestli vůbec situace v Sovětském svazu a vzdálenost mezi Československem a Sovětským svazem umožňovala nějakou pomoc. Když došlo k obsazení Sudet, tak Sovětský svaz platnost smlouvy, která byla podepsána v Mnichově, odmítal uznat. Současně však Sovětský svaz konstatoval, že kdyby byl od začátku zapojen do této krize, mohlo vše probíhat jinak. I když jsme Sovětský svaz měli za jednoho z hlavních spojenců, Edvard Beneš, politici a i generalita s ním nechtěla jednat. Obávali se, že zapojením Sovětského svazu do jednání, přijdou o domnělou podporu Francie a Velké Británie. A mohlo by se vůbec Československo spolehnout pouze a jenom na Sovětský svaz? Ne, kvůli závazně platným smlouvám, kdy Sovětský svaz nabídnul vojenskou pomoc pouze a jenom za podmínky, když Československu pomůže vojensky Francie, a tedy i Velká Británie.

Odpověď na mnou, v úvodu stanovenou první otázku, je poněkud složitá. V březnu roku 1939, když došlo k úplnému obsazení Československa, Sovětský svaz odmítal uznat něco jako druhou republiku. Pro něj existovalo pouze a jenom to Československo, se kterým má podepsanou smlouvu o spojení z roku 1935. I když nacistické Německo naléhalo, aby Moskva uzavřela československé velvyslanectví v Moskvě, ta toto odmítala, a dále Československo podporovala. Rétorika se obrátila, když mělo dojít k podpisu smlouvy Ribbentrop-Molotov. Sovětský svaz oficiálně přiznal, že Československo je zaniklá země a tedy se už necítí být vázán dodržovat jakékoliv s ním uzavřené smlouvy. Lze říci, že Sovětský svaz využil příležitosti a našel si praktického spojence, který mu slíbil nejen ekonomické výhody, ale i území a rozdělení sfér vlivu v Evropě. Tedy vlastně to, co Sovětský svaz požadoval.

Postoj k československým exilovým orgánům v zahraničí v období druhé světové války se také měnil. Od začátku války v roce 1939 až po invazi do Sovětského svazu v roce 1941, se Sovětský svaz tvářil, že něco jako československá exilová vláda neexistuje. V Londýně se Edvard Beneš pokoušel vyjednat podmínky o schválení exilové vlády. Pokoušel se vyjednat postavení Československa v začátcích nově se formulující protihitlerovské koalice. A co Sovětský svaz? Byl to spojencem Adolfa Hitlera. Jaký byl postoj československé exilové vlády na zahraniční politiku orientovanou na Sovětský svaz? Situace byla o dost složitější v tom, že v Moskvě vznikla také druhá exilová vláda, v čele s Klementem Gottwaldem. Zatím, co západní exil měl jasno v tom, kdo je nepřítel, tak východní byl nucen obhajovat politiku Sovětského svazu a Německa, tedy země, která okupuje Československo a perzekuuje jeho občany.

Západní exil od počátku podporoval vznik odbojových hnutí na našem území, východní zase volal po uklidnění situace a obhajoval politiku Sovětského svazu vůči nacistickému Německu. Někteří vojáci na západě, sympatizující s komunistickým hnutím, dokonce odmítali bojovat s Německem, protože ho nevnímali jako nepřitele a tak raději zvolili vězení. Kdy začal být československý komunistický odboj aktivní a jaký k tomu dostal impulz? Tímto impulzem byl rok 1941, přesněji 22. červen, kdy nacistické Německo napadlo Sovětský svaz (operace Barbarossa). Najednou se z nacistického spojence stává jeho nepřítel a nový spojencem protihitlerovské koalice.

Zanedlouho poté tuto alianci doplnily také Spojené státy. Jak se vstup Sovětského svazu do války projevil v zahraniční politice Československa?

Sovětský velvyslanec v Londýně dostal za úkol uzavřít spojenecké smlouvy se státy, které bojovaly proti nacizmu a fašizmu. Se zeměmi jako je Francie, Československo, Jugoslávie, Řecko a další bylo navázání vzájemných vztahů jednoduché. Složitě to bylo třeba s Polskem. Proto, když například Edvard Beneš, s podporou Winstona Churchilla, uvažoval a částečně realizoval proces vzniku Československo-polské federace, tak Sovětský svaz nebyl zrovna nakloněn této myšlence. Pro Sovětský svaz by tento nový subjekt představoval potencionální hrozbu v poválečné Evropě. Edvard Beneš dělal vše pro to, aby tyto obavy Moskvy vyvrátil a dokonce uvažoval i o těsné ekonomické spolupráci se Sovětským svazem.

Ať už se podíváme dopodrobna na Smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se Sovětským svazem, nebo na Košický vládní program, tak v obou případech už můžeme vidět, že Sovětský svaz je nedílnou součástí československé zahraniční, ale i vnitřní politiky. Postoj československých exilových orgánů, a je jedno jestli se bavíme o východním nebo západním exilu, byl kladný a přívětivý k Sovětskému svazu. Neexistovaly žádné důvody, aby byl odlišný než k západním spojencům.

Po druhé světové válce se zahraniční politika Československa vůči Sovětskému svazu nijak nezměnila. Zato zahraniční politika Sovětského svazu vůči Československu ano. Byly jsme země, která od počátku stála po boku protihitlerovské koalice. Byly jsme spojenecká země a i přesto se Rudá armáda na území Československa chovala jako na území poraženého nepřítele. Ale toto chování se například nijak nelišilo od chování Rudé armády na území Polska, tedy také vítězného státu. Českoslovenští politici a československé státní orgány vykonávaly vše pro potřeby Rudé armády a později vše podle „přání“ Sovětského svazu. Na druhé straně Sovětský svaz začal mít stále větší nároky a stále větší vliv v Československu.

Například návrh prezidenta Edvarda Beneše o stažení vojsk Rudé armády z území Československa, byl podmíněn stažením americké armády z tohoto území. Československo dostalo doslova zákaz z Moskvy přijmout Marshallův plán na obnovení hospodářství v poválečné Evropě. Československo se muselo zavázat dodávat veškerý,

u nás vytěžený, uřad do Sovětského svazu. Československo se kvůli aktivitám Moskvy na území Podkarpatské Rusi muselo vzdát tohoto území. A je možné se domnívat, že na Vítězném únoru se podíleli také nejvyšší vládní činitelé Sovětského svazu.

Závěrem lze říci, že zahraniční politika Československa už od samého začátku směřovala směrem na Východ. Orientace na Sovětský svaz se stala zásadní už v letech 1938 při mnichovské krizi. Po napadení Sovětského svazu a jeho přidání se na stranu protihitlerovské koalice, se československý západní exil pokoušel vyjednat pro Československo výhodné smlouvy a tyto smlouvy se staly základem uznání československé vlády v exilu. Západní spojenci, jako Velká Británie nebo Spojené státy, naléhali na Edvarda Beneše, aby smlouvy, které měly vliv na budoucnost Československa, nepodepisoval a aby počkal až na samý konec války. Ten však neuposlechl a uzavřel tak Československo mezi Východ a Západ. Postupným slábnutím západního vlivu a posilování úlohy Sovětského svazu v československé vnitřní, ale i zahraniční politice, došlo k situaci, kdy neexistovala možnost, jak se z této sféry vlivu vymanit.

6 Zdroje

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, a) fond Teritoriální odbory, Praha dne 19. září 1945, dohoda o vzájemných dodávkách zboží mezi Československem a SSSR – návrh zákona na schválení.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze, b) fond Teritoriální odbory, Praha dne 10. července 1946, dopis panu státnímu tajemníku Zorinovi ve věci Československo-francouzské smlouvy.

Bartoš, J., Kovářová, S. (1997). *Data Českých dějin: od příchodu Slovanů do r. 1996* (Olomouc: Alda).

Bartoš, J., Trapl, M. (1994). *Československo 1918–1938: fakta, materiály, realie* (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého).

Bašta, J. (2008). Lidové milice – nelegální armáda KSČ. *Paměť a dějiny* II. (02), s. 99–108.

Beneš, J. (2007). *Strážce obrany státu: 1936–1939* (Dvůr Králové nad Labem: FORTprint).

Čapka, F., Lunerová, J. (2012). *Vítězný únor: cesta k převratu* (Brno: Edika).

Česká národní banka (nedatováno). Historie ČNB – Košický vládní program. *Česká národní banka* (http://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/4_povalecna_menova_politika/1_kosicky_vladni_program/, 27. 2. 2018).

Dejmek, J. (2002). *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století, (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky* (Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku).

Dejmek, J. (2008). *Edvard Beneš: politická biografie českého demokrata II. Díl* (Praha: Karolinum).

Dejmek, J. (2012). *Diplomacie Československa. Díl I., Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1999)* (Praha: Academia).

Dejmek, J. (2013). *Diplomacie Československa. Díl II., Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)* (Praha: Academia).

Dejmek, J., Loužek, M., Klaus, V. (2007) *Marshallův plán: šedesát let poté* (Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku).

Dobrovolský, J. (2004). Československo-sovětské vztahy od vzniku obou zemí až do uzavření spojenečství v roce 1935. *Glosy* 29. 5. 2004 (<http://glosy.info/texty/ceskoslovensko-sovetske-vztahy-od-vzniku-obou-zemi-az-do-uzavreni-spojenectvi-v-roce-1935>, 25. 1. 2018).

Eichler, J. (2014). *Od Hirošimy po Bělehrad. Válka a mír v druhé polovině 20. století* (Praha: Karolinum).

Emmert, F. (2007). *Druhá světová válka: Češi a Slováci* (Brno: Computer Press).

Feierabend, L. K. (1988). *Soumrak československé demokracie* (Londýn: Rozmluvy).

Gottwald, K. (1951). *Svazek Gottwaldových spisů. Svazek I.* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury).

Had, M. (1965). *Velká Británie 1945–1964* (Praha: Nakladatelství politické literatury).

Heywood, A. (2004). *Modernising Lenin's Russia: Economic Reconstruction, Foreign Trade and the Railways* (Cambridge: University of Cambridge).

Hitler, A. (2016). *Mein kampf* (Praha: Naše vojsko).

Hořec, J. (1995). *Země naděje: o minulosti a současnosti Podkarpatské Rusi* (Praha: Česká expedice).

Hrbek, J., Smetana, V. (2009). *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945* (Praha: Paseka).

Ivanov, I. S. (2002). *Očerky istorii ministerstva inostranyh děl Rossii. 1802–2002* (Moskva: Olma-press).

Jančík, D., Kubů, E. (2010). Hospodářská obnova Československa po druhé světové válce. Cesta průmyslového státu od tržní k plánované ekonomice. In: Němeček, J. a kol.

Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. Století (Praha: Historický ústav).

Jech, K., Kaplan, K. (2002). *Dekrety prezidenta Republiky 1940–1945: dokumenty* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky).

Kaplan, K. (1990). *Pravda o Československu 1945–1948* (Praha: Panorama).

Kaplan, K. (1993). *Nekrvavá revoluce* (Praha: Mladá fronta).

Kaplan, K. (2004). *Československo v poválečné Evropě* (Praha: Karolinum).

Kaplan, K., Špiritová, A. (1996). *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání* (Brno: Doplněk).

Klimek, A., Hofman, P. (2002). *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 14., 1929–1938* (Praha: Paseka).

Klimek, A., Kubů, E. (1995). *Československá zahraniční politika 1918–1938: kapitoly z dějin mezinárodních vztahů* (Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku).

Klusáková-Svobodová, Z. (2015). *Ludvík Svoboda – životopis* (Kroměříš: Společnost Ludvíka Svobody).

Král, V. (1970). *Spojenectví Československo-sovětské v evropské politice 1935–1939* (Praha: Academia).

Kučerová, I. (2015). *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států* (Praha: Karolinum).

Kuklík, J. (1998). *Londýnský exil a obnova československého státu, 1938–1945: právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci* (Praha: Karolinum).

Kuklík, J., Němeček, J. (2011). *Osvobozené Československo očima britské diplomacie* (Praha: Karolinum).

Lacaze, Y. (1997). Československo-sovětské vztahy v letech 1945–1948 ve světle francouzských archivů. *Mezinárodní vztahy* 32 (3.), s. 84–99.

- Levy, J. (2006). *The Intermarium: Wilson, Madison, & East Central European Federalism* (Boca Raton: Dissertation.com).
- Litera, B. (2015). *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945* (Praha: Dokořán).
- Lukeš, I. (2014). *Československo nad propastí: selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948* (Praha: Prostor).
- Marina, V. V. (2009). *Sovětský Sojuz i čecho-slováckýj vopros vo vremja Vtaroj mirovoj vojny 1939–1945 gg., kniha II. 1941–1945gg.* (Moskva: Indrik).
- Ministerstvo inostranych děl SSSR (1977). *Dokumenty vněšnej politiky SSSR, tom XXI. 1. janvarja – 31. Dekabrja 1938 g.* (Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury).
- Moulis, V. (1996). *Podivné spojenectví: k československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948* (Praha: Karolinum).
- Návrh struktury, organizace a osobního složení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, Moskva dne 28. března 1945. *Národní archiv v Praze* – odtajněno 20. 8. 2002.
- Nečas, J. (2013). Až do hořkého konce. Konec německé branné moci v protektorátu *Válka revue*, 56–59.
- Němeček, J., Nováčková H. a kol. (1999) *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945, díl II.* (Praha: Státní ústřední archiv).
- Office of the historian (nedatováno). The Tehran conference, 1943. *Office of the historian* (<https://history.state.gov/milestones/1937-1945/tehran-conf>, 30. 3. 2018).
- Olivová, V. (2000). *Dějiny první republiky* (Praha: Karolinum).
- Ort, A. (2004). *Evropa 20. století* (Praha: Aleš Čeněk).
- Pacner, K. (2012). *Osudové okamžiky Československa* (Praha: Brána).
- Pacner, K. (2015). *Velmistři špionáže, vznik a zákulisí tajných služeb ve 20. století* (Praha: Plus).

- Pašek, P. (1976). *Odsud'te je k životu: svědectví generála Vladimíra Příkryla* (Praha: Novinář).
- Pichlík, K., Vávra, V., Křížek, J. (1967) *Červenobílá a rudá: vojáci ve válce a revoluci, 1914-1918* (Praha: Naše vojsko).
- Plachý, J. (nedatováno). Nejprve se čeští vojáci vzbouřili, potom se vrátili. *Vojenský historický ústav Praha* (<http://www.vhu.cz/nejprve-se-cesti-vojaci-vzbouřili-potom-se-vratili/>, 21. 2. 2018).
- Plevza, V. (1984). *Dejiny Slovenského národného povstania, 1944: SNP a jeho historický význam* (Praha: Pravda).
- Polák, F. (1957). *Masarykovy legie v boji proti Sovětům* (New York: Independence pub).
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky (nedatováno). *Volby 1946. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* (http://www.psp.cz/files/pk/volby_1946.pdf, 1. 4. 2018).
- Prentzas, G. S. (2011) *The Marshall plan* (Langhorne: Chelsea house).
- Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (1945). Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků – přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích. In: *Slavkovské noviny* květen 1945, s. 1–16.
- Richter, K., Cílek, R., Bílek, J. (2005). *Cesty k moci: 1917, 1933, 1948* (Praha: Themis).
- Rudolf, G. (2018). *World War Two Photos of Alleged Mass-Murder Sites Analyzed* (Uckfield: Castle Hill Publishers).
- Řeháková, H., Veselý, D. (1999). *Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK* (Praha: X-Egem).
- Sęk, A. (2005). Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. *Zaolzie, Polski biuletyn informacyjny*, 23. 7. 2005 (<http://www.zaolzie.org/zaolzie2005/200506/PBI20050623.htm>, 21. 2. 2018), 8.

Smlouva o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem (1939) (http://www.totalita.cz/txt/txt_pakt_sn_text.pdf, 21. 2. 2018).

Sommer, K. (1993) *UNRRA a Československo* (Opava: Slezský ústav Akademie věd České republiky).

Syruček, M. (2015). *Rusko-ukrajinské vztahy: Mýty a skutečnost* (Praha: Grada).

Šedivý, J. (2005). František X. Halas: Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého otce, České země a Vatikán – recenze. *Mezinárodní vztahy*. (file:///C:/Users/zmrzl/Downloads/181-Text%20%C4%8DI%C3%A1nku-338-1-10-20111025.pdf, 21. 2. 2018).

Šedivý, J. (2015). *Osudné spojení* (Praha: Mladá fronta).

Šnejdárek, A. (1968). *Druhá světová válka v dokumentech a fotografiích I. díl* (Praha: Svoboda).

Šplíchal, V. (1964). *Za bolševizaci KSČ v Jihlavském kraji* (Jihlava: Krajské nakladatelství).

Šustrová, R. (2008). JARKOVSKÁ Lucie: Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku – recenze. *Securitas Imperii* (15) s. 240–242.

Treaty of Rapallo (1922). German-Russian Agreement; April 16, 1922 (Treaty of Rapallo). *The Avalon project: Documents in law, history and diplomacy*. 2008 (http://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp#art4, 30. 1. 2018).

Úřad vlády České republiky (2008). Doba poválečná 1945–1948. *Úřad vlády České republiky* 20. 4. 2008 (<https://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/historie/doba-povalecna-1945---1948-50552/>, 27. 2. 2018).

Úřad vlády České republiky (nedatováno). Československý národní výbor a prozatímní stání zřízení ČSR v emigraci. *Úřad vlády České republiky* (<https://www.vlada.cz/assets/Ceskoslovensky-narodni-vybor-a-prozatimni-stani-zrizeni-CSR-v-emigraci.pdf>, 30. 3. 2018).

Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé (1947). Stenoprotokol z 55. schůze Ústavodárného Národní shromáždění republiky Československé, 29. května 1947. Prohlášení ministra spravedlnosti dr Drtiny podle § 64 jedn. řádu o činnosti a výsledcích retribučního soudnictví. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* (<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/055schuz/s055005.htm>, 1. 4. 2018).

Veselý, Z. (1987). *Marshállův plán a Československo* (Praha: Melantrich).

Veselý, Z. (2000). *Světová politika 20. století v dokumentech (1900–1945)* (Praha: Vysoká škola ekonomická).

Vláda České republiky (2008). Jak to bylo v únoru 1948. Před 60 lety se komunisté dostali k moci. *Vláda České republiky* 25. 2. 2008 (<https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/jak-to-bylo-v-unoru-1948--pred-60-lety-se-komuniste-dostali-k-moci-31790/>, 18. 3. 2018).

Vojenský historický ústav Praha (nedatováno) Košický vládní program posunul před 68 lety československou armádu do náruče východu. *Vojenský historický ústav Praha* (<http://www.vhu.cz/kosicky-vladni-program-posunul-pred-68-lety-ceskoslovenskou-armadu-do-naruce-vychodu/>, 26. 2. 2018).

Vorel, J., Šimánková, A., Babka, L., (2003) *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I.* (Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky).

7 Resumé

Cílem této práce je charakteristika československé zahraniční politiky vůči Sovětskému svazu v období let 1938 až 1948. Nejdříve je zde stručně rozebrán kontext zahraničně politických vztahů mezi Československem a Sovětským svazem do roku 1938. Hlavní část obsahuje popis zahraniční politiky Československa vůči Sovětskému svazu od roku 1938, tedy od tak zvané mnichovské krize po komunistický puč z 25. února 1948. Hlavním výsledkem práce je důkaz o ovlivňování československé zahraniční politiky Sovětským svazem.

Klíčová slova: Československo, Sovětský svaz, československý exil, 1938–1948, československo-sovětské vztahy, československé velvyslanectví v Moskvě, válečné období, poválečné období, druhá světová válka, únorový převrat, mnichovská krize, Beneš, Gottwald, Stalin, nacismus, komunismus.

Summary

The purpose of this bachelor thesis is to describe Czechoslovakian policy towards Soviet Union since 1938 to 1948. At first there is briefly analyzed foreign political relations between Czechoslovakia and Soviet Union until 1938. The main part contains description of foreign policy of Czechoslovakia towards Soviet Union since 1938, the Munich crisis, to communist revolution on 25th of February 1948. The main result of the thesis is to point out how Soviet Union influenced Czechoslovakian foreign policy.

Key words: Czechoslovakia, Soviet Union, Czechoslovakian exile, 1938–1948, Czechoslovakian-Soviet relations, Czechoslovakian embassy in Moscow, the war age, the postwar age, the second world war, the February revolution, Munchen crisis, Benesh, Gottwald, Stalin, nacism, communism.